

NAPLÓ

A HITBEN VALÓ KÉTELKEDÉS PROBLÉMAJÁRÓL. A hit, ahogyan vallásunk tanítja, az isteni kinyilatkoztatás elfogadása. Nem látjuk közvetlenül a tételek igazságát, de igaznak tartjuk őket abban a meggyőződésben, hogy Isten mindent tud és feltétlenül igazmondó. Előzményként fel kell ismerni Isten létét és azt, hogy valóban adott kinyilatkoztatást, vagyis a szóbanforgó tételekért közbevetette tekintélyét. A kinyilatkoztatás tényét mi végső fokon természetfeletti jelenségekkel, csodákkal és jóvendölésekkel igazoljuk. Gyakorlatilag azonban mind a hit tartalmát, mind a kinyilatkoztatás történeti tényét az egyház tárja a hívó elé. A legtöbb ember nem jár utána az adatoknak, hanem megnyugszik a tudatban, hogy az egyház vezetői és teológusai a megfelelő tudományos érvek birtokában vannak. A történeti tanuskodás azonban csak előzmény, a hívó közvetlenül Istennek hisz, személyes kapcsolatot érez vele. Magatartásában nagy segítségére van a kegyelem, ami egyáltalán lehetővé teszi, hogy a természetfölötti kinyilatkoztatást eltagadja. Isten tekintélyének felismeréséből következik a kötelesség, hogy a hitben meg kell maradni, a beleegyezést nem szabad visszavonni. De mivel szabadon adtuk beleegyezésünket, vissza is vonhatjuk, tehát a hit felfüggeszhető és elveszíthető.

Különbséget kell tenni a kétely és a kételkedés között. Felvilanó kételye mindenkinek lehet. Különösen akkor, ha az Istenbe vetett bizalom és a földi céltalanság látszata küzd egymással. Amíg a probléma inkább érzelmi természetű, vagyis egyenlő a lelki megnyugvás hiányával, addig lehet olyan tanácsot adni, hogy ne törődjünk vele, teljesítsük kötelességünket és növeljük a kegyelmet. De ha az értelem is felvilágosítást vár, a felelet keresését nem szabad elhanyagolni. A hit hallásból ered, azaz tanításból (Róm. 10, 17), ezért a kételyeket is a kinyilatkoztatás kincstárából kell eloszlatni. A kishitűség ellen is jó orvosságot a hit egész rendszerének, összefüggéseinek ismerete és átélése.

A kételkedés a hit felfüggesztése. Akkor jön létre, ha komoly vagy komolynak látszó ellenvetések homályosítják el a kinyilatkoztatás tényét vagy a hit tartalmát. Az utóbbi száz év teológiájában elég gyakran felvetődött a kérdés, hogy a katolikus hívő számára lehet-e jogosult a komoly kételkedés vagy jóhiszeműen elveszítheti-e a hitét. Jóhiszemű elvesztésen azt kell érteni, hogy erkölcsileg nem felelős érte, tehát nem követ el bűnt a hit elhagyásával. A problémát először ilyen formában *Hermes* vetette fel, s az I. Vatikáni zsinat az ő nézetét ítélte el, amikor dogmaként kijelentette: A katolikus embernek nem lehet *jogos oka* arra, hogy az egyház tanítóhivatalától kapott hitet a beleegyezés felfüggesztésével kétségbevonja, amíg el nem jut a hihetőségnek és a hittételnek tudományos megalapozásáig. (D. 1818).

Természetesen *komoly hitről* van szó, ami által az ember Krisztus egyháza tagjának tudja magát. A zsinat döntése két motívumra hivatkozik: az egyház a maga történelmi életével elégséges bizonyíték a természetfeletti eredet és küldetés mellett, s továbbá, hogy Isten atyai jóságában kegyelmével mindig segíti azt, aki nem fordul el tőle. Vagyis a hívőnek lehet elegendő bizonyossága hitének észszerűsége mellett, ezért ha tudományos megalapozást keres, csak a hit megtartásával együtt keresheti.

A zsinati döntés tehát kizárja a jogos okot a hit felfüggesztésére és elhagyására. A teológusok azóta arra is feleletet akarnak adni, hogy csak az objektív okot zárta-e ki, vagy azt akarja mondani, hogy egyénileg sem menthető senki jóhiszeműséggel vagy legyőzhetetlen tévedéssel. A kérdéssel behatóbban foglalkozó szerzőknek (*Granderath, Vacant, Harent, Vermeersch, Hürth, Lennerz, Lombardi, Aubert*) véleménye megoszlik, sőt egyesek közbeeső magyarázattal próbálkoznak. A hit elhagyásának okai adott körülmények között egyénileg lehetnek jóhiszeműek, de bűnösnek kellett lennie az útnak, főleg a hanyagságnak, amelyen keresztül ide jutott. Az enyhébb értelmezés hívei ilyen példákat hoznak fel. Egy fiatal ember hagyományos falusi vallásos környezetben csak népies, nem tudományos bizonyítékokkal rendelkezik a hit észszerűsége mellett. Egyszerűen elfogadta szüleinek és az egyház vezetőinek tanúságát. Ha később tudományos, de nem hívő környezetbe kerül, esetleg olyan

ellenvetésekkel találkozik, amiket előbbi vallási ismeretei alapján nem tud megoldani. Jobban feltűnik neki az egyházban tapasztalható emberi gyarlóság is, ezért kezdi szellemileg alárendelt helyzetben érezni magát, megszületnek kételyei és előbb-utóbb elvesztheti hitét. Lélektanilag érthető az eset, azonban a felelősség kérdését több szempont bevonásával kell megfűtlni. Volt-e alkalma megfelelő felvilágosítást kérni, felhasználta-e ezeket, nem hanyagolta-e el a kegyelmi életet, stb.?

Bárhogyan is magyarázzák elvileg a teológusok a zsinat döntését, a gyakorlatban nem merik határozottan szubjektíve is súlyos bűnnel vádolni azt — legalább is minden esetben — aki adott körülmények között elhagyja hitét. A legyőzhetetlen tévedés esete fennforoghat, s a felelősség nagyságáról csak Isten mondhat ítéletet. A ma kialakult álláspont inkább az, hogy a zsinat általános elvet akart leszögezni a hitben való megmaradás lehetőségére és követelményére. Ha nem tenné, elhagyná meggyőződését az egyház természetfeletti erejéről, értékéről, küldetéséről és kegyelmi hatásáról. Azonban nem akart az egyes emberek esetében ítéletet mondani. Amikor arra hivatkozott, hogy az egyház önmagában a természetfeletti kinyilatkoztatás nagy jele és igazolása, nem akarta tagadni a benne előforduló emberi gyöngeségeket. Krisztus maga előre jelezte a botrányokat. Az isteni jóállást mégis meg kell látni abban, hogy az egyház évezredek folyamán megmaradt a hit és a kegyelem kovászának, s mindig volt ereje arra, hogy kitaláljon történelme zsákutcáiból.

A szentírás hangneme erősen támogatja a zsinat határozatát. Krisztus sokszor beszél az Atya különleges gondoskodásáról, magát jó pásztornak nevezi, aki össze tudja tartani övéit, és utána megy a tévelygőnek. A kegyelem értelmi megvilágosítást és akarati erősítést nyújt, s benne van az ösztönzés arra is, hogy az ember keresse az igazságot. Istennek nincs szüksége arra, hogy rendkívüli eszközökkel, csodákkal támogassa a hívőt. Különbözik a hit mindenkinél állandó próbatételnek van kitéve. Valahányszor áldozatot hozunk kötelességeinkért, a hit győz meg arról, hogy érdemes a jóban megmaradni. Alapvetően a rendes gondviselés eszközei elegendők, de imádsággal, érdemszerző élettel, a bizalom növelésével, a rendkívüli segítséget is ki lehet eszközölni. Az ősegyház ennek tudatában bélyegezte hitehagyóknak és kötelezte nyilvános bűnbánatra azokat, akik a kizárások közepette megtagadták hitüket. Az volt a meggyőződés, hogy az egyéni felelősséget nem szabad könnyen kikapcsolni. A hit az üdvösség kezdete és alapja, s ha ennyire szükséges, akkor Isten meg is adja a segítséget a megőrzésére. Az egyéni szabadságot azonban nem köti meg, hiszen azzal elveszne az érdem. Mivel tehát a hit az értelem, az akarat és a kegyelem műve egyszerre, megőrzése csak tanítással és a keresztény élet gyakorlásával érhető el. (*Gál Ferenc*)

„ÖRÖKRE EGYÜTT”: JEGYZETEK A HÜSÉG ERKÖLCSTANÁHOZ. Már a múlt év decemberében szoltunk arról, hogy milyen érdekes vita bontakozott ki az *Új Írás* lapjain Gyurkó László cikke nyomán az erkölcsstan aktuális kérdéseiről. Hogy a vitaindító tanulmány mennyire élő problémákat vetett fel, azt az újabb hozzászólások száma és szenvedélyes hangja is bizonyítja. *Huszár Tibor* és *S. Nyíró József* után bekapcsolódott a vitába *Oltyán Béla*, *Helger Agnes* és *Varró Mihály*, nyilatkozott *Dezséry László* és (az *Új Írás* januári számában) ismét felszólalt Gyurkó László — nem lezárásképpen, hanem „Közbeszólás és serkentés” gyanánt. Nem lehet földadatunk a vita kiterjedő problématikájának teljes ismertetése. Mivel azonban a marxista alapon vitázó szerzők nyilatkozatai mögött korunk egyik legnagyobb kérdését látjuk kirajzolódnivaló, igyekszünk továbbra is szemmel kísérni a mérkőzés fordulatait, hogy néhány valóban jelentős részletével kapcsolatban keresztény meggyőződésünk szerint véleményünk nyilvánítsunk. Elsősorban a magunk számára: hisz a cikkekben felmerülő probléma a miénk is, s a marxista megoldási kísérletek küzdelmével figyelve kötelességünk világosan és modernül megfogalmazni saját, keresztény hitünkünkől fakadó megoldásunkat. Részben azonban más világnézetűek számára is — mint a decemberi ismertetésben hangsúlyoztuk —, a párbeszéd szellemében, az együttesen elfogadható igazság erejébe vetett hit alapján.

Legelőször is őszinte örömmel köszöntjük azt a marxista etikai elvet, amelynek fényében az újabb hozzászólók a fölvetett kérdések megoldását keresik. *Oltyán Béla* szövegezi, hogy a „szocialista embertípust az *egyénség* egy-sége jellemzi”, és ezt az elvet *Heller Agnes* a tőle megszokott alapos-sággal ki is fejti, illetve sokatmondó ellenképpel megvilágítja: „A részerkölcsök léte-zése tükrözi annak, hogy az osztálytársadalmakban, különösen pedig a kapita-lizmusban, az egyénség egysége szétszakad... A szakadék egészen a szki-zofréniáig mehet: ismeretese-k olyan náci tömeggyilkosok, akik közben a legjobb családapák voltak. A kommunizmusban, ahol helyreáll az emberi egyénség, a részerkölcsök viszonylagos különállása természetesen megszűnik.” A mi állás-pontunk az, hogy „az emberi egyénség egysége”, mely *Oltyán* szerint a szo-cialista embertípus saját-sága, *Heller* szerint a kommunizmus vívmánya — a keresztény erkölcs-tannak is egyik alapvető követelménye. Ezért aztán, ha *Heller Agnes*-nál azt olvassuk, hogy „a kommunista társadalomban nem lesz és nem lehet külön nemi erkölcs”, ez mély elégettel töl-t el bennünket, mert külön nemi erkölcs a kereszténységben sincs és nem is volt soha. A kereszt-ény erkölcsi eszményt — ahogy *Jézus* egyszerű szavából, egy *Szent Tamás* filozófiai pontosságú elemzéséből, vagy egy *Agoston* ihletetlen mérész fogal-mazásából elénk rajzolódik — épp ez az egység bélyegi nagyszerűvé. A nevelő előírásokkal dolgozik, de a parancsokat mély egység kapcsolja össze: a törvény szelleme, s aki ezt nem sejt-i, és nem vállalja, az nem él keresztény életet. A részerkölcsök embere játékszabályokká alacsonyítja a parancsokat, egy isteni szeszély megnyilatkozásaivá, amelyeket lehet részben vállalni, rész-ben elutasítani. Az igazán vallásos ember tudja, hogy a parancsok mögött egy eszme áll, s minden előírás ennek nevében, sugalmában született: egyet sem lehet tehát az egésznek sérelme nélkül elvetni belőlük, a *Hegyibeszéd* sza-vával „egy i betűt vagy egy vesszőcskét sem”, nemhogy az erkölcsi élet egy egész területét. A keresztény lelki frók ősidők óta épp azt vallják, hogy a töké-letesedés útja a sokfélétlől az egyszerű felé emelkedik: a parancsok nyugós sokaságát föl-váltja és egybeöleli benne az eszmény egyszerűsége. A csúc-s-ponton az ágostoni szabály áll: „Szeress, és tégy, amit akarsz.” Aki küzdelmes önneveléssel megtanulta utolsó i betűjéig és vesszőcskéjéig megtartani a tör-vényt, annak számára kézzelfoghatóvá lesz a szabályok mögött élő, a szabályo-kat éltető eszmény, és szeretetében önkéntelen akarja, teszi mindazt, ami jó.

Am amilyen örömmel köszöntöttük az ismerős elvet, annyira meglepőd-tünk azon, hogy a vitakozó felek s maga *Heller Agnes* ebből az elvből szá-munkra idegenszerű gyakorlati következtetésekre jut. Decemberi írásunkban kiemeltük, hogy *S. Nyíró* a házassággal kapcsolatban lényegében az „örökre együtt” keresztény követelményét fogalmazza meg. Az újabb hozzászólók azonban ezen a ponton másképp vélekednek. Hangsúlyozzák az erkölcsi ma-gatartás, az emberi egyénség egységének gondolatát, de ugyanakkor a hűsé-ge-t kivonják az erkölcsi mérle-gelés köréből. „Ha az ember eljut a... tudatos felelősségérzet színvonalára — írja *Heller Agnes* —, teljesen közömbös lesz az az erkölcs, a társadalom szempontjából, hogy egyetlen emberben találja meg élete végéig keresett élettársát, vagy háromban vagy esetleg ötben. Az ilyen ember elé a monogámia normáját állítani egyszerűen értelmetlenség.” Ebben a megállapításban mi nem a fenn hangoztatott elv alkalmazását, hanem an-nak félretolását látjuk. Hiszen a részerkölcs tragikus szemlélete nemcsak a jó-családapa náci tömeggyilkos életében mutatkozik meg, hanem abban az em-berben is, aki talán a társadalmi érdekekért vállalt áldozatos küzdelmei közt elhagyja hitvestársát, s elhanyagolja, a szülői szeretet pótolhatatlan melegé-től fosztja meg gyermekeit. Biztos, hogy a tömeggyilkos veszedelmesebb ember és nagyobb bűnös, de a házasetben megfáradt férfi vagy asszony szintén törött egzisztencia, nem a teljes emberi egyénség megvalósulása. Ilyen ér-telemben még *Ady* is áldozata volt a korának. Nagyszerű dolog, hogy kiállt a szociális haladás mellett, megfogalmazott olyan kérdéseket, megsejtett olyan igazságokat, amelyeket mások meghallani is alig mertek, s közben — nem utolsó sorban — szuverén főlényel megalkotta lenyűgöző költői életművét; de nem hihetjük el *Varró Mihálynak*, hogy a szerelemről és a házasságról „szebben és igazabban” nem mások beszéltek.

Kosztolányi Dezső (akinek novelláiban a részerkölcökre hulló polgári etika válságtüneteit épp *Heller Ágnes* elemezte néhány esztendeje) *Barkohba* című novellájában igen érdekesen mutatja be saját nemzedékének és az utánuk következő generációnak, *József Attila* korosztályának fölfogásbeli különbségeit: „Két nemzedék még nem különbözött annyira egymástól, mint a miénk, meg az övék. Nekünk az apánk húsz éves korunkban irónnal a kezében kiszámította, hogy mennyit kereshetünk ezen vagy azon a pályán, ha serényen dolgozunk, hogy milyen nyugdíjjal, korpótlékkal vonulhatunk majd vissza pihenni s e biztos tudatban könnyű volt elrugaszkodnunk a „rendes” élettől. Önekik ez a rendes élet a kaland volt, mert köröttük mindenki csak rendetlenkedett. Mi a korunk sivár eseménytelenségében fölragyítottuk a kis eseményeket, hogy meg ne semmisüljenek. Ők, szegények, a nagy eseményeket voltak kénytelenek lekicsinyíteni, ugyanebből a célból. Mi folyton cigarettáztunk, rontottuk magunkat, szép és-rút szerelmek lázában éltünk. Ők nem dohányoznak, tornásznak, korán megnősülnek. Mi naponta ötször-hatszor meg akartunk halni. Ők inkább érni szeretnének, ha lehetne.” Igen: a századforduló lázadó „szép és rút szerelmek lázában” égtek. Lázadás volt a szerelmük is: az ellen a polgári életeszmeny ellen, amely pedig egyéb vonásaiban volt elavult. A lázadás tisztább és forradalmibb szakaszában azonban lekoptak a lázadókról az anarchisztikus — dekadens vonások. *József Attila* nemzedékének számára a szerelem már nem „Héja-nász az avaron”, hanem igenis az „örökre együtt” jegyében áll. Vagy véletlen-e *Radnótinak* a *Hetedik ekloga*, a *Levél a hitveshez* és az *A la recherche* futamaival záruló szerelmi költészete? Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a nemzedék harmadik, élő költőóriása, *Illyés Gyula Petőfiben* így rajzolja meg a forradalmár-költő eszményképét: „De a költő híve a házasságnak, nyugodt családi tűzhelyet és gyermekeket akar, ezen a téren nem forradalmár. Illetve... Mint minden egészséges forradalmár, siet a maga ügyeit minél előbb rendbehozni, hogy szívvel-lélekkel a másik — kimondhatjuk, mert ő is kimondta — a szerelemnél is nagyobb ügynek élhessen. Társadalmi forradalmár, aki a nép s nem az érzelmei szabadságáért harcol. Eszményi forradalmár, aki azt hiszi, vannak örök erkölcsi törvények, s a világ baja csak az, hogy ezeket sokan nem tartják meg, de ha megtartják, minden rendben lesz. E törvények közé tartozik, hogy a férfi köteles osztozni a szerelem következményeiben, köteles gondoskodni a nőről és a gyermekekről.” S ki tudja, ha *Lenin* későbbre halasztotta a házassággal kapcsolatos erkölcsi kérdések marxista szellemű megvilágítását, nem épp arra gondolt-e, hogy amikor a forradalom „kiforrja magát”, és levetkőzi a rátapadt anarchisztikus-dekadens elemeket (annak a világnak csonkaságait, melynek csonkító hatalma ellen szót és fegyvert emelt), ilyen értelemben fogja megoldani a nemiség problémáját? A valóságos fejlődés effelé látszik mutatni.

Mi nagyon megértjük, hogy *Gyurkó* ismételtén sikra száll az „új konzervativizmus” szelleme ellen, mely egyéniséget bénító, ember-gyártó, tehát természetellenes „dogmákba” akarja merevíteni az életet. De biztosak vagyunk abban, hogy az „örökre együtt” programja nem mondvascinált dogma valamilyen társadalmi képződmény védelmében, hanem az emberi természet követelménye s azért az emberi boldogság föltétele. *Petőfivel* együtt kételkedünk abban, hogy „ez a tétel értelmét veszti... abban a pillanatban, ahogy a nő... el tudja tartani magát”. S bizony mi is elítéljük *Faustot*, nemcsak azért, mert *Margarétát* bűnbe sodorta, hanem azért is, mert (*Heller Ágnes* szavával) „becsapta, kétségbeejtette, gyilkossá és áldozattá tette”. Hogy *Margaréta* bűnt követett el — az vallási vonatkozás. Hogy gyilkossá lett — az a korszellem következménye. Hogy azonban becsapták, kétségbeejtették, áldozattá tették — az minden társadalomban s a pusztán emberi erkölcs mérlegén mérve is vétek.

Az „örökre együtt” elutasítói újra meg újra hangsúlyozzák, hogy a keresztény eszmény helyébe nem a szabadszerelem gátlástalanságát akarják állítani. Ennek örülhetünk, bár egyelőre nem látjuk világosan, mi az a harmadik út, amelyet képviselnek. De ettől függetlenül a boldogság erkölcsstana nevében *S. Nyíróvel* szót merünk emelni az „örökre együtt” eszménye mellett.

Ennek az eszménynek megtagadása először is veszélyezteti a hitvestárs boldogságát. Ha a házasság fölbontható, bármelyik fél kötheti rosszhiszeműen.

S a bűnösen elhagyott, becsapott másik fél (nő vagy férfi) mindig áldozat. Elsősorban nem azért, mert anyagi veszteség érte, vagy mert csökkent a „piaci értéke”. Ezeket a bajokat egy társadalmi változás segíthet, talán már jórészt segítette is. Az elhagyottban azonban összetört valami: ő mindenét adta, és a partnere nem adta neki egészen magát. Vállalta a sorsközösséget egy másik emberrel, elhatározta, hogy jóban, rosszban támasza lesz, azt hitte, az is így közeledik hozzá, s most az ellenkezőjét kell tapasztalnia. A másik nem őt kereste, hanem a szépségét, a fiatalságát. Ő boldogságát alárendelte egy másik ember boldogságának, mert azt hitte, hogy az a másik ember viszont az ő boldogságáért áldozza magát, s most látnia kell, hogy a partnere számára ő nem cél volt, hanem eszköz. Súlyos szó, de kimondjuk: ezt a tragédiát semmi sem teszi elfogadhatóvá. *Gyulai* Pál bölcsessége ma is szívet dobogató: „Friderika boldogsága ér annyit, mint Goethe legszebb költeménye.”

De az „örökre együtt” elvének föloldása a gyermekek boldogságát is veszélyezteti. Nem az örökség sorsa okoz gondot nekünk: ez a kérdés valóban elenyészik a társadalmi fejlődés során. De tudományosan igazolt tény, hogy a szülők harmónikus együttélésére épülő családi otthon pótolhatatlan áldás a gyermek testi és lelki fejlődésére egyaránt. S hogy pótolhatatlan, azt a szó legszorosabb értelmében kell venni. Nem pótolhatja a leggondosabb és áldozatosabb állami szervezet sem, még akkor sem, ha a szülőknél hasonlíthatatlanul előnyösebb anyagi lehetőségekkel rendelkezik. Hogy a gyermek számára káros az esetleg kényszerűen együttélő szülők feszült viszonya, házasságuk föl-föltornyozódó konfliktusai? Az meglehet. De milyen óriási nevelő erő, ha a feszültségek és konfliktusok mögött fölfedezi a kitartás roppant erejét, mely nem társadalmi konvenciók, hanem a meggyőződés nevében tud értékeket óvni a pillanat föllobbanó indulataival szemben is! Életre szóló útmutatást jelenthet egy fiatalember számára ennek megtapasztalása, s formálhatja magatartását nemcsak a „nemi erkölcs” területén, hanem „az emberi egyéniség egységének” következtében az élet minden fórumán.

Kínálkozik itt az a gondolat, hogy a házasetlet függetleníteni kell az utódok létrehozásától. *Gyurkó* idézi is az elvet, mely szerint a „szerelemben elsődlegessé vált a legmagasabbrendű (?) gyönyör megszerzése, s háttérbe szorult a nemi ösztön eredeti célja, a szaporodás”. Lehet, hogy ez első pillantásra valóban a „tudati szférák” diadalát jelenti a „pusztán élettani” vagy kereken „állati” ösztön felett. De — ez egyszer az „állati” ösztön védelmében szólva — kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy az a diadal nagyon kétes értékű. Körülbelül olyan, mint ha valaki háttérbe szorítaná az öntenntartási ösztön eredeti célját, a táplálkozást, s valami mesteri ügyességgel élvezné az evés, ivás gyönyörét anélkül, hogy a jóllakás „állati” igényét kielégítené; aligha örülne sokáig a „tudati szférák” diadalának. A lélektan és a mindennapi tapasztalás szerint az emberi értelem valóban képes arra, hogy kijátssza az ösztönöket: keresse a kielégülésekkel járó gyönyöröket anélkül, hogy valóban kielégítené őket — de sohasem teheti ezt büntetlenül.

S így jutottunk el a harmadik állításunkhoz; az „örökre együtt” elvének föloldása veszélyezteti a megfutamodó félnek boldogságát is. Sokat emlegetik manapság a fiatalon kötött házasságokból eredő válások nagy arányszámát. Pedig talán nem is azért bontja fel olyan sok fiatal a házasságát, mert képtelen arra, hogy életre szóló elkötelezettséget vállaljon, hanem, mert már eleve rosszhiszeműen kötötte. Már pedig meggyőződésünk, hogy aki fönttartásokkal indul, s az első nehézség jelentkezésekor visszakozik, nem ismeri és nem fogja soha megismerni a házasetlet igazi boldogságát, mely csak az „örökre együtt” légkörében otthonos.

Varró Mihály tiltakozik *S. Nyíró* állítása ellen, mely összekapcsolja a házasságban való állhatatlanság és a közéleti elvtelenség moráliját. Lehet, hogy *S. Nyíró* valóban merészen fogalmazott: a túlzó általánosítás ellen szól a rész-erkölcsök lehetősége. De nem épp a jövő emberétől követeltük-e a rész-erkölcsökből való kiemelkedést, a harmónikus, teljes emberi egyéniség megvalósítását? A társadalmi fejlődés mintha mégiscsak az „örökre együtt” eszménye felé vezetne: ahogy eltűnnek azok a társadalmi körülmények, amelyek szétszakítják az egyéniség egységét, egyre nagyobb súllyal esik majd latba min-

den olyan cselekedet, amely a hűség erkölcsét sérti — a máséhoz (és önmagunkhoz) való hűséget megtagadja. *Tolsztoj* szava jut eszünkbe: „Napjaink legnagyobb bűne az elvont emberszeretet, személytelen szeretet azok iránt, akik valahol a messzeségben élnek... Olyan könnyű szeretni azokat, akiket nem ismerünk, akikkel sohasem találkozunk! Ez nem kerül semmi áldozatunkba. És ugyanakkor olyan önelégültté tesz. Elaltatja a lelkiismeretünket. Nem: szeretni kell a proximus-t (közeli-felebarát): azt, akivel együtt élünk, azt, aki terhünkre van.” Mintha a lelkiismeret óriása saját egyéni életének tragédiáját foglalta volna ezekbe a szavakba. Egészséges társadalomban az „örökre együtt” nevében megkötött és megélt házasság a hűség próbája és iskolája. Lehetnek áldozatai, mint minden nagy ügynek, de az atomkutató intézeteket sem zárják be azért, mert vannak tudósok, akik sugárbetegségbe esnek.

A boldogság útját keressük. Eszményünk az egységes ember. Ennek a szándéknak, ennek az eszménynek nevében szólaltunk föl az „örökre együtt” védelmében. „Dogmát” védelmeztünk, keresztény dogmát, de meggyőződésünk, hogy ez a dogma nem szeszély, hanem a természet szava, nem a mennyei üdvösség valami önkényes kelléke, hanem az emberi boldogság immanens föltétele. (*Tótfalusi István*)

KODÁLY ÉS A MAGYAR EGYHÁZI ZENE. Egyetlen pillantás *Kodály Zoltán* vallásos vonatkozású műveinek jegyzékére meggyőző bennünket, hogy a 80 éves születésnapja alkalmából világszerte ünnepelt mester alkotásainak jelentékeny, zeneileg is, tartalmilag is súlyos fele a „musica sacra” területére esik. Ez az egyházi zene önmagában is zárt életművet jelent, s megítélésem szerint a művész már vallásos zenéje alapján is megérdemli helyét a magyar Pantheonban. Anőgy Petőfi egy kézmozdulattal lesöpörte hegyeinkről a várakat, a németizű lovagvár-költészetet, és elkezdett a magyar Alföldről beszélni, úgy törölte el Kodály a többnyire er-rel végződő nevű német szerzők idegen szellemű egyházi zenéjét. Mert bizony templomainkban az egyházi „Liedertafel” stílus érvényesült egy hosszú korszakon át. Kodály egyházi zenéjével új levegő, új hang áradt be templomainkba.

Ády Dévénynél, Kodály majdnem ugyanott, Nagyszombatnál tört be új egyházi zenéjével az országba. Az ellenállás a németszellemű középosztály és a hivatalos egyháziak részéről majdnem olyan heves volt, mint amivel Kodály más oldalon, a világi zene területén találkozott. Kodály azonban nemcsak az új magyar katolikus zene hangját találta el, hanem helyesen ütötte meg a magyar protestáns egyházi zene hangjait is. Gondoljunk a *Zsoltár* szövegéből fakadó hangvételre. Így még nem idézte senki zenénkben a XVII. század protestáns zsolnárosi hangját (Balassi a saját korában találta el mind a két hangot). Semmiben sem tévedett tehát *Oláh Gusztáv*, amikor a 30-as évek végén egy operaházi, díszletezett *Psalmus*-előadáson régi magyar protestáns templomot állított a színre. A kórus magyar ruhában mint hívek csoportja ült a padokban, a tenorista pedig protestáns papi talárban, faragott szárnyas szószékről énekelte szolámát. Vagy gondoljunk Kodály genfi zsolnárváltozatainak és *M.Tóthfalusi Kis* koráljainak kemény protestáns puritánságú szolámavezetésére. Kodályt sokan — *Zsoltára* és más bibliai tárgyú munkái alapján — protestánsnak is hitték. Katolikus egyházi zenéje azonban számban is, méretben és súlyban is messze fölötte áll protestáns és zsidó (*Adoration*) témájú munkáinak. Világos persze, hogy ez utóbbi művek is beletartoznak Kodály egyházi zenéjének színekébe.

A nemzeti vonás Kodálnál az egyházi zenének is jellemzője. Az elmúlt években többször beszélgettem Szentendrén a belga *Denijs Dille*-vel, a budai várbeli Bartók-Archivum tudós igazgatójával, aki Kodálnak is jeles ismerője és értéke. Egyszer beszélgetés közben a vallásos zenére tértünk. Dille elővette a holland rádióban tartott előadását korunk három nagy vallásos zenei alkotásáról. Flamandról fordította nekem franciára. Szerinte *Sztravinszkij* Zsolnárszímfóniája a racionális nyugati ember vallásos megnyilatkozását tükrözi, *Bartók* Cantata Profanája a keleti ember természetrajongását és imádságos panteizmusát, Kodály Zoltánra pedig a magyar vallásosság nemzeti jellegét. „Kodály minden megnyilatkozásában valami nemzeti van” — mondotta Dille,

s ezzel el is találta a lényegét. Kodály vallásos zenéjén érezni lehet a történelmi levegőt is. Valahányszor a *Te Deum*-ot hallom, mindig *Aba-Novák* hatalmas nándorfehérvári freskóját látom magam előtt. Legutóbb a Nemzeti Galériában láttam ezt a lenyűgözően nagyméretű pannót. *Oratórium ez* a freskó a javából. Ilyen levegő hatja át Kodály XX. században írt zenei monumentumát, a *Te Deumot* is.

Kodály vallásos zenéjében megtaláljuk a teljesen egyéni motívumokra épült nagy művek mellett (*Zsoltár, Te Deum, Kufárok*) a népi modellálású vagy éppen egyházi népénekben alapuló karműveket (*Gergelyjárás, Vízkereszt, Angyalok és pásztorok, Jelenti magát Jézus*), a gregorián ihletést (*Ave Maria, Tantum ergók*), sőt az idegenből vett vallásos dallamok (*Bach-korálok, Adventi ének, Első áldozás*) feldolgozását is. Kodály zenével kíséri végig egyházi oeuverjében a magyarság vallási történetét, az egyházi év eseményeit, a gyermekek imáit és a nép áhítatát. Az 1938-as jubileumra ötféleképp dolgozta fel az 1797-ből való „Ah hol vagy magyarok” énekszövegre komponált saját dallamát. A női karra írt változat harmóniai és szólamszövevi szépségeivel, megejtő kari hangzásaival és gyönyörűen szélesedő deltájával sohasem tudtam eléggé betelni. Vagy ki ne ragadott volna magával a egyszerű *Pünkösddőlő* apostolokat és tüzese nyelveket idéző, vokális ellenpontokból előtűnk kibontakozó képe? „Kedének szólni nyelvekkel...” — minden üteme zenei meglepetés. Kodály „népi töredékek” alapján írta. Így dolgozott néha Arany János is; népballada sorokat vett be műballadáiba. És a *Jelenti magát Jézus*, ez a szívhez szóló népi korál Zobor-vidékről Kodály feldolgozásában az egyéni leleményektől csillogó zenei tőkély. A dallam adva volt, de a középszólamok szépsége, a harmóniak meglepő sorvégi zárata, a hosszú fekvő hangoknak lelket lebegésben tartó hatása, a polifón szerkesztés magasrendűsége, a Palestrina-hang, a kis mű ihletettsége és érzelmi telítettsége, mind-mind magán viseli Kodály keznyomát. Soktűző gyémánt ez a kis darab. Talán sehol sem fogta meg annyira Kodályt az éneklő magyar nép, mint Zobor-vidéken. Ott találta meg népdalgyűjtés közben a magyarság egy szörványát, amely hűen megőrizte ősi zenei kincseit. Kodály e kis határmenti szörványnak valósággal zenei patrónusa lett. Egyházi és világi kórusokban örökítette meg őket. A mester 1933-ban előadást tartott a Zeneakadémia kistermében. Sohasem hallottam oly elragadtatással beszélni, mint amikor hangját felemelve Zobor-vidékről szólott.

Igazi egyházzenei hagyományunk *Lisztet* kivéve alig van. Itt is az egyházi népének marad az alap, akárcsak a népdal és a műzene viszonyában. Jellemző, hogy Kodály a *Te Deum* írásakor egyáltalán nem nyúlt a kínálkozó, nemzetközileg divatos modernista hatásokhoz (ahogy például *Sztravinszkij* tette vallásos tárgyú műveiben), hanem Liszthez hajolt vissza. A *Te Deum* sok-sok lapja tanuskodik erről. *Demény* János helyesen írta *Sztravinszkijről*, hogy oroszból nemzeti jellegének elvesztése árán vált európaivá, míg Kodály keleti, magyar és európai tudott lenni egyszerre, egyházi zenéjében is.

Kodály az ultrazene csapdáit megkerülve folytatta Liszt hagyományait, s emellett még utat is tört. Megmutatta, hogy a népből kell meríteniük Istenben hívő zeneszerzőinknek. Annál is inkább, mert a pápai megnyilatkozások maguk is a gregorián magasságába emelték fel az egyházi népéneket, és az egymásután életbelépő nemzeti szertartáskönyvek is ebben az irányban haladnak. (*Ottó Ferenc*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Mintha kritikai irodalmunk oly hallatlanul gazdag volna, hogy bőségünk zavarában egyáltalában nem kellene minden értékét féltő gondtal állandóan napirenden tartanunk: Péterfy Jenő művei hosszú eszterdőkön át hozzáférhetetlenek voltak. Kinek volt birtokában, s csak a kezébe is kinek került az Angyal Dávid-féle három köteles kiadás, antikváriumoknak ez a ritkán fölbukkanó kincse? Ki forgathatta, kezdő kritikus, okulás céljából, a Remekírók sorozatban az Ambrus Zoltán válogatását Péterfy munkáiból? Szétszórva kallódó irodalmi és zenei bírálatait annak idején Vajthó László Irodalmi Ritkaságainak kötetében gyűjtögették; de hol vannak ma ezek a kis kötetek, s hol az egész sorozat, melyet úgy kellene számon tartanunk, mint művelődésünk egyik pompás teljesítményét, s oly jellemző teljesítményét is:

egy nagyszerű, friss szellemű, széles tájékozottságú, irodalomhoz igazán értő tanár kezdeményezését, ösztönzését, s diákjainak, és számos iskola diákságának bekapcsolását veszendő hagyományok megmentésébe, s beavatását a magyar irodalomba? (Úgy látszik, a maga módján Kazinczy-lelkű Vajthó László sajnosan elakadt vállalkozása mégis csak talál folytatásra: erré vall Földi János mindeddig kéziratban volt verstanának kiadása, a budapesti Kölcsey gimnázium tavalyi IV/b. osztályának jóvoltából, mintaszerűen szép és gondos kiállításban — talán még alkalmunk lesz visszatérni rá valamelyik olvasónaplóinkban.)

Péterfy, mondom, éveken, évtizedeken át jóformán csak nevében s hírében élt, már-már valamiféle legendában, olyasféléképpen, hogy volt egyszer egy kiváló, valóban a kortárs európai színvonalon álló magyar kritikus: a legendát ellenőrizni azonban nem nagyon volt mód, szövegek híján, hiszen könyvtárba kellett ülni értük; abban pedig nem vagyok föltétlenül biztos — bár tévednék! —, hogy fiatalabb kritikuskaink szívesen járnak könyvtárba, magyar kritikai hagyományaink alapos megismerése céljából. Megjelent időről-időre Péterfy hajdan volt emberi alakjában is, udvari lakása nem éppen vidító környezetben, órára menet, vagy társaságban, a Bristol baráti körében s egy-egy otthon melegében, ahol talán saját agglegény otthonának hidegségéért keres némi kárpótlást; meg-megjelent, úgy, ahogyan egy-egy időnkénti közreadott tanulmányában Zimándi István közénk idézte alakját. A legenda mai formájához már-már hozzátartozik az is, hogy készül, évek, évtizedek óta, egy hihetetlen részletességű és alaposságú Péterfy életrajz, mintegy párjával a Voinovich-féle Arany életrajznak; egy életrajz, melyből majd minden megtudható megtudunk, a hős lakásainak leltári pontosságú leírásától egészen addig, mivel töltötte napjait, sőt melyik napját is, kikkel, és milyen olvasmányokkal — ízelítőt is kaptunk nemrégiben mindebből az Irodalomtörténeti Füzetek egyik számában, *Péterfy és baráti köre* címmel, szóval Péterfy minden élő híve tudja, hogy készül az életrajz, de hogy mikor készül el, azt nem tudja senki.

Pedig igen jó volna, ha egyszer már elkészülne. Így látja ezt Németh G. Béla is, megállapítva, hogy többé vagy kevésbé hiteles emlékezések és esszék mellett „Péterfy munkásságának filológiáját mindössze egy név képviseli: Zimándi Istvánné. Húsz esztendeje foglalkozik e tárgyakkal, s egy csokor anyagban gazdag, feltétlenül megbízható eredményű dolgozatot tett közzé. Péterfy alakjáról akkor majd sokkal hitelesebb képet alkothatunk, ha részletdolgozatai monográfiává kerekednek ki.” Bár mielőbb kerekednének már.

Addig is, örömmel állapíthatjuk meg: ha valaki Péterfyről beszél, most már nemcsak úgy találomra s hír alapján beszélhet, hanem módjában van mondandóját ellenőrizni, és nekünk is módunk van mindenféle Péterfyről ejtett mondandót ellenőrizni: a Magyar Klasszikusok sorozatában jó félezer lapon napvilágot látott életművének java: zene- és színi bírálatainak egy része, több könyvkritikája, nevezetesen magyar irodalmi esszéi, görög tanulmányai, Dantéja, Ibsenije... egyszerűen, úgy hiszem, semmi lényeges nem maradt el. Az anyagot Németh G. Béla válogatta és rendezte saját alá, ő írta százharminc lapos bevezető tanulmányt is a kötet elé.

Záró mondatában tanulmányát elegáns szerénységgel vázlatnak nevezi. Jóval több annál. Alapos, szép, jórészt meggyőző pályakép és fejlődésrajz; nyomom követése annak, hogyan bontakozik ki és már-már tragikus hősként hogyan bukik el egy írói jellem abban a helyzetben, melyet saját hajlamai, lelkének „furdancsai” és a kor körülményei mintegy összeiátszva teremtenek elvesztésére. Aki Péterfyt olvassa, és főként aki a korában olvassa, vagyis kortársaival párhuzamosan, az, úgy hiszem, mindig érzett benne valami hontalanságot. A viláért sem úgy értem ezt, mintha nem lett volna magyar; az egykorú szellemi viszonyok közt volt ő hontalan, s érezhette is magát annak. Nem lehetett valami vidámító dolog úgy írni jelentős témákról, hogy maidnem biztosan számíthatott az általános meg-nem-értésre. Számított? Nem tudom, vannak-e ilyen nyilatkozatai. Érezni érzem időnkint soraiban, kifejezéseiben ezt a keserűséget. S ahogy elolvasom gyilkos írását *A nemzeti géniuszról*, lehetetlen nem érzésem igazolását látni benne. Péterfy, a maga nagy, lépést tartó európai műveltségével, s a lépéstartás, egy-színvonalon-mozgás nemes

szellemi igényével valóban hontalan volt hona körülményei közt, hona egyre provinciálisabb szellemi életében.

Ez derül ki számomra Németh G. Béla esszéjéből is. Különösen abból, amit Péterfynek a Budapesti Szemléhez fűződő kapcsolatairól mond; s itt idézem is egy részletét, mert úgy gondolom, igen fontos dolgot fogalmaz meg. „A Csengery köré csoportosult maroknyi elit is kétségtelenül igen sokat földolt polgáriassító igényéből és szándékából 67 körül és után — írja. — De azért nem kétséges, még az 1875-ös fúzió idején is élt bennük az az illúzió, hogy magukhoz hasonlíthatják, a liberalizmus polgári eszméivel áthathatják Tisza Kálmán fertelmes dzsentrihadát. Arany László pályája példázhatja ezt meggyőzően. S a *Szemle*, bármennyit veszített is Gyulai, különösen az öregedő Gyulai alatt érzékenységből és színvonalából, kétségtelenül ennek az illúzióknak és törekvésnek a letéteményese maradt még ez időben. Történelmünk tragikomédiájához tartozik az is, hogy ez a nemzeti életünk legmagasabb posztján álló közlőny és csoport tisztább és jórészt haladóbb eszmék őrzője s a polgári Európa érzékenyebb figyelője, mint a körülötte zajló s vele szemben többnyire ellenzéki álláspontot elfoglaló, nacionalizmusában elvadult társadalom. Nem is szólva a közjogi ellenzékéről, a magyar glóbusz, a magyar virtus, a magyar lélek, a magyar vallás ez elmondhatatlanul korlátolt eminenseiről, akikben már a tizenhét esztendő Péterfy orrolta, a debreceni példaszagot' és a 'paraphrase'-t. Mindenesetre nincs mit csodálkozni rajta, ha Péterfy... a kor hazai irodalmi és lapviszonyai között inkább csatlakozott a *Szemlé*hez, mint egyéb egykorú közlőnyhöz.”

Azt hiszem, szóról szóra igazat adhatunk Németh G. Bélának. Ő sokat és alaposan látó szemmel, halló füllel foglalkozott a század második felének irodalmával; talán egyszer majd általánosabb képletben is megfogalmazza észleleteit, tapasztalatait, véleményét. Tesz már itt is egy-két olyan célzást, amelynek alapján talán nem jogtalanul várhatnánk tőle annak a kinyomozását, hogyan jött létre az a sok torzulás, ami ebben a felemás korszakban létrejött. Egy helyütt Vajdát említi, s azt mondja bizonyos szemléleti rokonságokra utalva, hogy „ez, bármily paradoxul hangozzék is, Vajdával hozza rokonságba” Péterfyt. Olvasás közben egy kérdőjelet, meg egy felkiáltójelet írtam magamnak a lapszélre. Kérdőjelet: hogy ez paradoxul hangoznék? Annak, aki csak az irodalom főlészini hegy- és vízrajzát tétképezi, esetleg. De aki a mélyebb összefüggések iránt is érdekeny, annak semmiképp sem; s értem a fogalmazás óvatosságát, de egy felkiáltójellel nyomatékosítanám: igenis valahol a mélyben — és valahol a társadalmi képlet mélyén is! — összetartoznak, főlészimen nem látható hajszálcsovességgel: Vajda és Péterfy, sőt, amihez duplázva kellene odatenni a paradox látszat óvatos védekezését: Péterfy és Asbóth, Vajda és Asbóth. S mégis egy-egy világ köztük. Péterfy a *Szemlénél*, s hol Vajda a *Szemlétől*! És hol mindkettejüktől a pojácává és fantasztává torzult Asbóth! De épp itt a probléma, mely hallatlanul izgathat mindenkit, aki a korról foglalkozik, és igaztja nyilván Németh G. Bélát is. Hogyan, mint s miért torzult el így, ilyen képtelen módon Asbóth? Csak bizonyos jellembeli adottságok elmervedéséről, egy furcsa agyberendezés elhatálmásodó mániáiról volna szó? Nem hinném, hogy csak arról. Vajdánál sem csak arról van szó — persze arról is van szó —, hogy nem született galamblelkűnek. Haladóknak indulókból itt karikatúraszerűen konzervatívak lesznek, a polgárosulás fulmináns szószólóiból „a közjogi ellenzék elmondhatatlanul korlátolt eminenseivel” egy utcába szorult lázadók, s olyanokból, akiknek ellenzéken volna a helyük, ha az ellenzék nem olyan volna, amilyen, a konzervativizmus orgánusának munkatársai. Ó, ha Péterfy, s éppén Péterfy, nem lett volna olyan zarkózott!

Zárkózott volt, és többnyire csak közvetett vallomásokot csikarhatunk ki tőle. Értő fülnek azok is eleget mondanak. Öngyilkos lett, s máig sem tudjuk, pontosan miért; nyilván sosem fogjuk megtudni. Talán nincs is „konkrét” oka. Az az egész légkör, világ, helyzet lehetett végül is az oka, amelyben élt. Az ő becsvágyával saját maga iránt, s az ő tehetségével, látókörével, szellemi igényességével, az ő végeredményben mégis csak elsőrendűen művész-, és nem filológus alkatával nem lehetett kis erkölcsi teljesítmény: megóvni magát a

torzító körülmények közt az eltorzulástól. Milyen intellektuális fegyelemre lehetett szüksége ennek a fájvirág lelkét folyton szikrázni kész iróniával palástoló embernek ahhoz, hogy az maradjon, aki és aki lenni akart, legalábbis az utolsó, tragikus pontig, melyet élete végére tett! Németh G. Béla is ural, meghatározottabban a görög tanulmányokkal kapcsolatban, nagyobb vállalkozásainak próba-jellegére: ezek az esszék, tanulmányok Péterfy számára nemcsak szellemi, hanem — mint szellemi — egyben erkölcsi próbatételek is. Őki ne érezné ezt már az esszéíró magatartásában is? Korában merőben szokatlan, ahogy témáját megragadja, s amit témáiban megragad; merőben szokatlan ez, a belső hév, indulat, személyes részvétel; nem a harc és igazságtéves indulata ez, mint Gyulainál volt, hanem a lelkiismeretvizsgálata, s néhol, mint a Kemény-esszében, egyenesen a belső pokoljárásé. Ne vegyük hallatlanra Németh G. Béla figyelmeztetését: hogy amikor Aiszkhülosz örvén Nietzschevel vitázik, vagy amikor Grünwald Béla Széchenyi-szemléletével polemizál, nem filológiai vagy történettudományi kérdésekről van szó, legalábbis nem elsősorban azokról, hanem egzisztenciálisokról, erkölcsiokről, személyesekről. Gyulai — ez nem értékminősítés, csak tény megállapítása — ügyeket védett, melyeket igazságnak vélt, s álláspontokat, melyeket hasznosaknak nemzeti vagy emberi vagy irodalmi szempontból; Péterfy magamagát védte, magamagáért küzdött, a saját labilitása ellen, egységért és egyensúlyért, lényegében az élettéért. És mikor kifáradt, s nem bírta már tovább: egy revolvergolyóval abbahagyta. Helytelenül tette? Németh G. Béla szavait idézem: „Tragikus tettéről erkölcsi ítéletet formáljon az olvasó, vagy egy más tanulmány.”

A következőket sem az erkölcsi ítéletformálás szándékával mondom; kapcsoljunk ki ez esetben minden ítélkező és morálisan minősítő szándékot. Van valami Péterfyvel kapcsolatban, amit suttogni szoktak, leírni nem, s úgy vélik, az író reputációja érdekében (Péterfyé érdekében is, a vele foglalkozóé érdekében is) ezt a kérdést mellőzni, ezt a dolgot lehetőleg takargatni kell. Németh G. Bélának többek között az is érdemére szolgál, hogy nyíltan és kerülgetések nélkül fölveti a problémát. „Nem szabad szó nélkül elmennünk egy akkor is, ma is gyakran fölbukkanó vélekedés mellett — írja. — Nem a saját neméhez való vonzalom okozta-e Péterfy lelkében a törést? Kétségtelenül vannak jelek, melyek e vélekedés irányába mutatnak.” S következik e jelek felsorolása majd: „Mindezek s hasonlók ellenére sem gondoljuk, hogy megállja helyét e vélekedés, s hogy problémáinak gyökérzete, akárcsak egyik fő gyökere is itt rejlenék.” Mert, Németh G. Béla szerint, ami nők iránt való közömbösséget illeti, meg azt, hogy nem nőült meg, ebben inkább kortünettel állunk szemben; hiszen Taine, Keller, Renan, Meyer, Manet és Brahm is mind agglegények, „nem mintha nem ismerték volna a szerelem, a nőiség emberi jelentőségét; sőt, úgy látszik, túlságosan magas ideált alkottak föléle elvesztett eszményeik, az egykori nagy polgárság nyomán, s a valóság hozzáhangolása ehhez túlságosan is nehéz és kérdéses eredménnyű lett volna; nem érte meg a fáradságot, s az ideál pusztulásával járhatott volna.”

Megvallom, nem egészen világos előttem, mit jelent „az egykori nagy polgárság nyomán” kifejezés. Talán az elvesztett női eszmények voltak a nagy-polgárság tagjai, magyarul: társadalmi rangkülönbség volt a férfi és a nő közt, s ebből eredt a csalódás? Hogy Taine, Renan s a többiek esetében hogy állt a dolog, s ki miért maradt agglegény, nem tudom, ehhez külön-külön utána kellene nézni mindegyiknek az életrajzában szerelmeiknek és kiábrándulásaiknak. Amit Németh G. Béla mond, azt mindenesetre érdekesnek vélem, figyelemre méltónak. A szerelem „története” sok mindent elárul egyes korok mentalitásáról, életérzéséről; sokat illusztrál társadalmi viszonyaiból is. Hogy Péterfy esete is ugyanígy minősül-e (amennyiben a föntiek valóban jellemzik a kort): kérdés. Eszerint, ha jól sejtem az író gondolatát, arról van szó, hogy a fehérvári Eltér családnál szerzett ifjúkori tapasztalatai életre szóló nyomot hagytak benne. Erre csak azt mondhatom, amit az imént más vonatkozásban idéztem Németh G. Bélától: nem hinném, hogy ennek a problémának „gyökérzete, akárcsak egyik főgyökere is itt rejlenék”. Lehet, hogy a sok gyökér közül az egyik valóban ide nyúlik. De egy másik, úgy hiszem, Péterfy természetének nőktől idegenkedő sajátos jellegébe. Kényes dologról van szó, ne ért-

sük félre. Pusztán hajlamról beszélünk; s ki tehet a hajlamáról? Ki mit csinál a hajlamaival: ez a kérdés. Azt hiszem, a kérdés Péterfy számára is ez volt. Eggyel több belső ellentét, eggyel több feszültség lélekben és jellemben, eggyel több teher a vállán. Kétségtelennek érzem én is, hogy nem ebbe roppant bele. De talán jobban, és tovább bírja, ha nincs rajta még ez a gond is.

Bizonyára már az eddigiekből kiderül az olvasó számára, hogy Németh G. Béla bevezetője szép, jó, okos írás; tájékozottsága a kor irodalmában és filozófiájában jelentős, ahogy ember és kor összefüggését megmutatja, erőszakolások nélkül, rugalmasan és a realitásoktól való elrugaszkodás nélkül, sosem kész szólamokat szajkózva, hanem mindig a tények, a nem hirtől, hanem személyesen ismert tények alapján: mindez megérdemli a méltánylást és elismerést. Az olvasó nem bánná, ha helyenkint valamivel könnyedebben fogalmazna, tömörítéseit kissé föloldaná, kevésbé kerülne a lazító mellékmondatokat (például egy stíluselemzésben az „állítványalkotás igeisége” helyett egyszerűen azt mondaná, hogy Péterfy kedveli az igei állítványokat, meg a mozzanatos igéket), és kevésbé osztoznék abban az, úgy látszik, egyre jobban elharapódzó tévhitben, hogy a birtokviszony *-nak, -nek* ragja magyartalan, vagy nem szép, s egy-egy ilyen ádáz nyaktekertesség helyett, mint „aligha elegendő e sajátos stílus és annak vonzása magyarázatára” vagy azt írná: „aligha elegendő e sajátos stílusnak és vonzásának magyarázatára”, vagy még inkább azt: „aligha elegendő ahhoz, hogy e sajátos stílust és vonzását megmagyarázzuk”. Ami világos, az nem föltétlenül híg; s aki olyan jól gondolkodik, mint Németh G. Béla, saját jó gondolatainak tartozik azzal az udvariassággal, hogy jól és világosan fogalmazza meg, fejezze ki őket. Nem is beszélve az olvasó iránt köteles udvariasságról.

Az ő munkájáról meg csak annyit: a cikkek könyvészeti adatait nem közli, elvből, nézzünk utána Angyal Dávid kiadásában. Csakhogy, ő is tudja, ez hozzáférhetetlen. Pedig a tartalomjegyzékben közölt pusztá évjelzésen fölül olykor az is érdekelne, hol jelent meg Péterfynek ez vagy az az írása; mert olykor ez sem mindegy, és ez is magyarázhat egyet-mást. Az adatok közlése fáradtsággal nem járt volna, sok helyet se vett volna el.

S most még pár szót Péterfyről. Nem a nagy esszék, nem is a görög tanulmányok mesteréről. Nem is arról, milyen felejthetetlen élmény például híres Kemény-tanulmánya. Nem arról, milyen bravúros egyensúlya filológiai tudásnak és élvezetesen könnyed előadásnak a *Dante*. Ezúttal csak arról, hogy nem lehet eleget tanulni a kritikus Péterfyről. Anélkül, hogy módszereskednék: kritikai módszert. Azt, hogyan kell megfogni a művet, megragadni műben a szerzőt. Hogyan lehet úgy kritikát írni, hogy abból a megbírált szerző okulást merítsen. Hogyan lehet nagyképűen bonyolult magyarázatások nélkül, egy-két szellemesen megfogalmazott mondattal veséig hatolni, egy képben, hasonlóan lapokra rúgó verejtékes elemzésekénél többet s elemzőbbet mondani. Hogyan adhatja át magát a kritikus a stílusa sodrának, mondhatnám vezetésének; hogy olyan számára a stílusa, mint bányászlámpa, vagy reflektor: világít neki is, s világít annak is, aki utána megy, legkivált pedig a dolgot világítja meg.

Sosem lenne vége, ha példáit sorolnám; épp csak izelítő adok. Ott van a Justh Zsigmond *Káprázatokjáról* szóló kritika; nem tudnék rá hirtelenében más jelzöt, mint hogy briliáns. A fiatal Justh: „mint mikor a kezdő fogorvos operatóri örömeiben minden műszerét kirakja betege előtt”. A naturalisták utánzója: „Szinte mondanám, figyeljen szerzőnk inkább mestereinek technikájára, mint szellemére; feledje egyelőre olvasmányait s kritikai elméleteit; mindenekelőtt merjen saját szemével látni, merjen saját szívével örülni, bánkódni...” A snob: „Elbeszélésünk eredetisége főleg abban áll, hogy a szerző bizonyos néma tisztelettel tekint hősére. A mulatságos fordulat pedig benne az, hogy M. Anatole eleganciája, szellemes roué-volta, kiábrándult költőisége és perzsaszőnyegei sokkal jobban imponálnak magának a szerzőnek, mint olvasóinak.”

Nem mondom, hogy mindenütt föltétlenül igaza van abban, amit Zoláról ír; egy kicsit túlságosan sokat hangoztatja, hogy sok benne a mocok. De a *roman experimental* fából-vaskarikáját máig sem lehet világosabban szét-

szedni, s kevesebb szóval erről többet mondani. S egyáltalán magát Zolát találójában és gyilkosabban jellemezni, mint ezzel a pár mondattal: akik a kísérleti módszert használva írnak, azok már egy fokkal a többi ember-állattal fölött állnak, „ezek már délcegen megülik az állatot, gyüölölik a hitvány-ságot, jó bourgeois-k, derék, munkájukból élő polgárok. Ezeknek már azért sincs mit keresniük benn a regényben, mert ők írják azt. Csak a többi nép-ség való a pástétomba. A *Pot-bouille*-ban ugyan előfordul egy naturalista re-gényíró, hanem csak úgy bekukkant 'információért' a világba. Elvonulva él családjával s naponként tíz órát dolgozik. Az ablakon is csak azért néz ki, hogy jobban szemügyre vegyen valami szenvedély-gyötört rüt alakot, vagy hogy veszekedő házaselek durvaságait hallgassa.” Nem tudom, van-e akár maguknak a franciáknak is pompásabb, jellemzetesebb, leleplezőbb és kegyet-lenebb, mondhatnám daumier-ibb karikatúrájuk a naturalista-tudományos-kispolgár Zoláról.

Goethe írta címnek egy írása fölé: „Shakespeare und kein Ende.” Némi kis plagizálással minden magyar kritikusknak ezt lehetne ajánlani: Péterfy, és újra csak Péterfy. Nem mert mindig, mindenben és mindenkor igaza volt; nem volt mindig igaza. De azt meg lehet tanulni tőle, hogyan lehet, és hogyan kell kritikát írni. Tanulni kell tőle; olvasni bírálatait s megint olvasni; esszéit ugyanúgy. Nem tudom, hány kritikus van Magyarországon; s nem tudom, elég lesz-e az a kétezer példány, amiben Péterfy válogatott művei végre megjelen-tek. Mert, gondolom, minden kritikuskunk, aki eddig nem ismerte, legalább két példányt vesz belőle, hogy ha az elsőt már ronggyá olvasta, legyen miből tovább olvasnia, s tanulni belőle, stílust is, módszert is. (*Rónay György*)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. A *Madách Színház Kamara Színháza* mutatta be *Kamondy László*: „Vád és varázslat” című szindarabját, amelyet jogos vára-kozás előzött meg. Két év előtt megjelent regényében, az „Apostolok utódá”-ban *Kamondy* igényes íróként mutatkozott be. Így el kell fogadnia, ha darab-jának mérlegelésénél is az átlagosnál magasabbra emeljük a mércét.

A „Vád és varázslat” (nem egészen világos, hogy a jó hangzástól eltekint-ve, mire utal voltaképpen a címben szereplő „varázslat” szó) régi és sokszor megírt témát dolgoz fel. Szerelmi háromszög történet, mai környezetben. A háromszög szimmetriacsúcsában Csák Zoltán mérnök áll, aki öt éve él házasa-gban Helgával, egy tanárnővel. Most azonban már Vaskó Katit szereti, aki ugyanabban a gyárban dolgozik, ahol ő. A fiatal lány nem újkéletű ismeret-ség, hiszen Zoltánt, aki kicsi korában árvaságra jutott, Vaskóék nevelték fel (Kati apja, az öreg Vaskó jó barátja volt Zoltán apjának) és a család eredeti-leg neki szánta Katit. A történetek után azonban már élesen szembe fordulnak az új vonzalommal. A lány apja és bátyja avatkozik be erőlyesen és Helga is kétségbeesetten igyekszik megtartani férjét. Már úgy látszik, hogy ez sike-rül is neki és Kati, hogy felejtsen, bátyja barátjának (aki gyermekkoruk óta jó pajtásuk) igéri kezét. Zoltán azonban, mikor értesül a házasság tervéről, közbelép, hogy megakadályozza. Közbelépésének végzetes következménye lesz. Helga, a felesége reményvesztetten öngyilkosságot követ el. Kati (most már bátyja unszolására is) lemondja a tervezett esküvőt, Zoltán pedig azzal a re-ménnyel indul el hosszabb afrikai kiküldetésére, hogy mire visszatér, beheged-nek a fájdalmas sebek.

Ebből a rövid cselekmény vázlatból is látszik, hogy ha *Kamondy* drámá-jának témája nem is nagyon újszerű, és ha (sok más elődjéhez hasonlóan) nem is talál ő sem megnyugtatóbb kiutat az érzelmi zsákutcából, mint, hogy a „fjösleges” harmadikat a halálba küldi, azért a darab bőséges alkalommal szolgálhatna érdekes és mélyenszántó jellemrajzra, emésztő szenvedélyek ábrázolására, az emberi lélek szakadékeinak feltárására. Mindebből azonban alig, vagy semmit sem kapunk. Mintha a szerző megelégedett volna azzal, hogy a cselekményt riportszerű hűséggel lepergetteti előttünk. De az olyan tragikus konfliktusnál, amely egy embert az öngyilkosságba kerget, még egy újságkikk-től is az események mélyrehatóbb analizisét várjuk. *Kamondy* hősei három felvonáson keresztül ki-be járnak, vitatkoznak, kiabálnak, igazi énjükről azon-ban alig tudunk meg valamit.

Az öreg Vaskó azzal vádolja Csák Zoltánt, hogy erőszakos törtető, aki mindenkin és mindenben könyörtelenül keresztülgázol. Az író azonban semmiben sem igazolja ezt a véleményt. Az ő ábrázolásában a fiatal mérnök inkább határozatlan ember, de hogy valójában mifajta, azt nem tudjuk meg. Nem tudjuk meg azt sem, hogyan lobbant fel ez a végzetes új szerelem és hogyan, és miért romlott el a másik. Ez utóbbiban állítólag az is közrejátszott, hogy az asszony még régebben, mikor teherbe esett, elvetette gyermekét. Súlyos vád, ami hivatva lenne némiképp megmagyarázni a férfi elfordulását. Csakhogy Helga, az író ábrázolása szerint, nem olyan egyéniség, akiről elhinnénk, hogy egy ilyen súlyos kérdésben makacsul szembeszegül a férjével. Hivatását szerető tanárnő, nincs benne semmi léhaság, inkább nagyon egyedül érzi magát és szeretetre vágyik. A legkevésbé sem az a típus, aki önzően (alakját féltve?!) ne vállalná az anyaságot. Ez az utóbbi probléma nyilván nagyon foglalkoztatja Kamondyt, hiszen a motívum már regényében is felmerült és ebben a darabban is megegyezően jelentkezik Kati bátyjának, Gyurinak és szerelmének, Zsunak kapcsolatában. Viszont nem tud meggyőzőni arról, hogy a problémának itt döntő szerepe lenne. A lélektani, jellembeli ellentmondásokat még tovább lehetne sorolni, de nincs rá szükség. Az eddig mondottak is elegendőek fő kifogásunk alátámasztására.

Kamondy nagyon jól meglátott egy mai és nagyonis reális problémát. Bajosan lehetne tagadni, hogy az a körülmény, hogy nők és férfiak naponta nyolc órán át együtt dolgoznak és a hosszú együttlétlen kívül az azonos munkakör és hivatás iránti érdeklődés is kapcsolatot teremt közöttük, míg a más hivatási körhöz tartozó házastárs számára csak a fáradt esti órák maradnak, valóban veszélyt jelent a házasságok harmóniájára. Olyan kérdés ez, amellyel lehet és kell is foglalkozni. A művészet és irodalom szintjén is. Mert bár a művészet nem pedagógia, és nem feladata, hogy erkölcsi kérdéseket didaktikailag kibontson és megoldjon, mégis hozzájárulhat a megoldáshoz azzal, hogy hitelen és elgondolkoztatón ábrázolja a valóságot. És éppen ez az, amivel Kamondy ezúttal adósunk maradt. Elénk állít egy már kialakult drámai helyzetet és azt kívánja, hogy fogadjuk el mindenesetül, magyarázat nélkül, hiszen miután a szerencsétlen asszony a vonat kerekei alatt elpusztult, a szereplők is megelégszenek azzal, hogy udvariasan egymást mentegessék, ki-ki (legalább a látszat kedvéért) magára vállalva a felelősséget, de azzal a ki nem mondott (a háttérben azonban akaratlanul is ott érzett) sunyi cinkossággal, hogy ez mégis csak szerencsés fordulat volt, mert egy csapásra megoldotta a problémákat.

Ne értse félre Kamondy László. Nem akarom őt cinizmussal, még csak erkölcsi felelőtlenséggel sem vádolni. De mindenképpen a művészi ábrázolás fogvatékosságainak, az írói elmélyedés hiányának rovására írható, ha ilyesmik jutnak az ember eszébe. Talán ő maga is érezte, hogy műve kissé hadilábon áll a lélektannal is, meg a költői igazságszolgáltatással is. Ezért mondatja el a főhős Zoltánnal, amit csak most, felesége halála után, annak naplójából tudott meg, ti. hogy Helga már tizenötéves korában is egyszer felvágta az ereit, mert úgy érezte, hogy senki sem szereti. Nyugodjunk meg tehát, hiszen az asszony pszichikailag labilis volt és hajlamos az öngyilkosságra. De ha így volt, ez nem csökkenteti, hanem inkább fokozza a többiek, és elsősorban a férj felelőségét.

Lehet, hogy túl szigorúnak hangzanak ezek a bíráló szavak. De Kamondy László eddigi írásaival maga szabta meg értékelésének magasabb mértékét. Fiatal íróink között ő azok közé tartozik, akiket elsődlegesen érdekelnék az erkölcsi problémák. Ezért fájtaljuk, hogy ezúttal kissé lazán fogta fel a feladatát, engedett a kísértésnek, hogy a kisebb ellenállás felé menjen és jórészt megelégedett a szokványos sablonokkal.

A Madách Színház Kamara Színháza mindent megtett a darab érdekében és nem a rendező Both Bélán, -nem is a kitűnő színészgárdán múltott, hogy nem tudtak forróbb és igazabb színházi élményt nyújtani. Az egyetlen kivétel talán Váradi Hédi, aki a férjéért kétségbeesetten küzdő, szerelmes asszonyt alakította és meggyötört, szemüveges arcának néhány tehetetlen rezzenése sokáig kísért az emlékezetünkben.

Fárasztó remekmű, így lehetne talán két szóban jellemezni O'Neill-nak, az ír származású nagy amerikai drámaírónak (akit általában, mint az amerikai drámaírás megteremtőjét emlegetnek) „Hosszú út az éjszakába” című színművét, amelyet a Nemzeti Színház mutatott be.

O'Neill írói működésének második szakaszában, 1940—41-ben írta ezt a drámáját, amelyet (mint azt a feleségéhez címzett ajánlásában is említi) afféle önéletrajzi történetnek szánt. Mindenestre nehéz lenne a darab tudóbeteget Edmundjában nem felismerni a költőt, aminthogy a színész apa alakját is saját apjáról mintázta, aki a maga idejében neves színész volt. Hogy mégis mennyi a valóság az ábrázolásban és mennyi ennek a keserű és búskomorságra hajlamos írónak visszavetítése, vagy az ifjúkorban elszenvedett lelki sérülések érzékeny felnagyítása, azt nehezen lehetne megállapítani.

Komor, tragikus alaphangú és végeredményben reménytelen kicsengésű ballada ez a dráma, amely mint valami szörnyű víziót vetíti elénk egy család lelki, erkölcsi széthullását. Az apa színész volt egykor, otthontalan, feleségét szállodáról szállodára magával hurcoló vándor bohém. Ha arról volt szó, nem sajnálta a pénzt az ivópajtásoktól sem. Oregkorára viszont kiűtött belőle ír őseinek kuporgató hajlama, fösvenysége. Eszelősen vásárolja a telkeket, mert az az egyetlen biztos befektetés, ami megmentheti a szegényháztól, amelytől rögeszmésen fél. Felesége idült morfinista. A két felnőtt fiú ezt is az apának rója fel bűnül. Azzal vádolják, hogy mikor Edmund született, olcsó, tizedrangú orvost hívott feleségéhez s ennek az orvosnak mindössze annyiból állt a tudománya, hogy rászoktatta az asszonyt a morfiumra. Az idősebb fiú, Jamie, alkoholizmusba merült erkölcsi roncs, lényegében (alkalmi segédszínészkedéstől eltekintve) apja nyakán élő naplopó. Edmund, a kisebbik a költészettel kacérkodik. Ő megpróbált a maga lábára állni, elment matrónának (mint O'Neill maga is), de csupán rengeteg nélkülözés, koplalás és egy szerzett tudóbaj lett a vállalkozás eredménye.

Ez a négy ember él összezárva egy inkább nyaralónak számító faházban s a darab egy napjuk története. Sűrített, összevont nap ez. Egy hosszú együttélés kintjai és vágyai, szeretete és gyűlölsége fakadnak fel, amíg elmúlik. Ezen a napon derül ki, hogy az asszony nem tud megszabadulni végzetes szenvedélyétől, hogy Tyrone, az apa nem tud kitörni rögeszmes zsugoriságának szorító gyűrűjéből, hogy Jamiet végérvényesen elzúli az alkoholt, és hogy Edmund súlyos tudóbeteget, és talán túl sem éli ezt a lassan pusztító betegséget. Valójában, O'Neill szemléletében mindnyájan csak betegek. Egy értelmetlen és csak szenvedést hozó lét beteget. Valami iszonyatos fátum sodorja őket, amelynek rabságából nincs menekvés. A szépet és jót, amire valaha vágytak, vagy esetleg meg is éltek, csupán káprázatként vetíti eléjük az emlékezés. Menekülni csak egyféleképpen lehet. Valamiféle modern nirvána révén. Edmund a darabban így mondja el egyik matrónakori élményét: „Az orrban fekvőtem, arccal a tat felé, a víz tajtékozva kavargott alattam, az árbócok fantasztikusan fölém magasodva, valamennyi vitorlával ott fehérlettek a holdfényben. Megrészedtem ennek az egésznek a szépségétől, a dallamtól, a ritmusától, és egy pillanatra elveszítettem magamat — hirtelen elveszítettem az életemet. Megszabadultam! Beleolvadtam a tengerbe, fehér vitorla voltam és felcsapó tajték, szépség és ritmus voltam, én voltam a holdfény és a hajó és a csillagokkal pisllakoló, magas ég. Hozzátartoztam, múlt nélkül és jövődől nélkül, hozzátartoztam a békéhez és az egységhez és a vad örömhöz, hozzátartoztam valamihez, ami nagyobb az én saját életemnél, vagy az Ember életénél, nagyobb magánál az Életnél! Istenhez tartoztam hozzá, ha így akartod felfogni.”

Az o'Neill-i életérzés legtömörebb megfogalmazása ez. Annak az esztétikai pantheizmusnak tükröződése, amely a múlt század végét és századunk első felét jellemezte s amelyet a mélylélektan megalapítóinak Freudnak, Jungnak és Adlernek pszichológiai determinizmusa, mint O'Neill esetében is, még külön motivált. Ő is azok közé tartozott, akiknek semmit sem mondott már az ősök gyakran üres formasággá vált hite és nem bíztak benne eléggé, hogy megpróbálják megkeresni eltakart, de változatlan és vigasztaló lényegét.

Azt mondtuk, hogy fásasztó remekmű O'Neillnak ez a darabja. Fásasztó, mert négy hosszú órán keresztül vagyunk szemtanúi egy klinikai pontosságú analízisnek s a kórkép, amilyen monoton, olyan leberő is. Nincs benne semmi vigasztaló s ugyanakkor a személyes kapcsolódásunk lehetősége nagyon szűk-körü. A legmagasabbrendű költészet szuggesztiója sem elég ahhoz, hogy egyetemes érvényűen emberinek fogadjuk el ezt az erkölcsi haláltáncot.

Persze ez nem jelenti azt, hogy hiba volt O'Neillnak ezt a nálunk először játszott drámáját bemutatni. Hiszen a legnemesebb költészet az, amit nyújt, mégha kissé idegen is a számunkra. Az viszont kár, és sokat el is vesz a darab művészi hiteléből, hogy a rendezés realista drámának fogta fel és úgy is játszatja. Sokkal több áttörtség, ködös elmosódottság, fojtottság kellene ehhez a drámához, hogy az író szándékainak megfelelően hasson. Mert így a közönség jó részét csak elriasztja és csak azokat fogja megragadni, akik a naturalista jeleneteken is áthallják a költő szívfájdító jajkiáltásait. Bár Bessenyei Ferenc, Somogyi Erzi (a második szereposztásban Mészáros Ági), Kállai Ferenc és Kálmán György tudásuk legjavát nyújtják, játéktípusukból hiányzik az ezúttal nélkülözhetetlen összhang.

A darabot Vas István fordította a tőle megszokott finom stílusérzékkel és költői alázattal. (Doromboy Károly)

KEPZOMŰVÉSZET. Új illusztrált könyv Szőnyi Istvánról. Végvári Lajos professzor nagyméretű Szőnyi-könyve olyan kiadvány, amely becsületére válik művészeti könyvkiadásunknak, még akkor is, ha egyes színes reprodukciók minősége és a közölt képek kiválogatása tekintetében némi hiányérzetünk támad. (Képzőművészeti Alap kiadója, Bp., 1962.)

A szöveg hű képet ad a mesterről, freskóiról csakúgy, mint táblaképeiről és páratlanul gazdag grafikai munkásságáról. A szerző utal Szőnyi győri templomi festményére is, — bár ez a jelentős alkotás alaposabb méltatást érdemelt volna. A tanulmány rámutat arra, hogy Szőnyi művészete nem volt oly mértékben társadalmi vagy közéleti ihletettségi, mint vele egy esztendőben (1894) született kortársáé, *Derkovitsé*, — s zebegényi tartózkodása és az ott élő falusi néppel való kapcsolata — s az ebből született nyugalmas, idillikus kompozíciók — nem hozhatók közös nevezőre a falukutató és népi írók impetuózus társadalombírálatával. Szőnyi áradó lelkű, könnyűszívű, harmonikus életérzésű mester volt; az alkotóknak abból a meleg világú csoportjából való, mint a XV. századbeli flamand Dirk Bouts, *Raffaello*, *Renoir* vagy *Bonnard*. *Bernáth Aurél* írja *A Múza körül* című könyvében, hogy az ő nemzedékének festői „kivételesen boldogtalanok voltak”, a modern kor kuszasága és átfoghatatlansága miatt. Szőnyi azok közé a kevesek közé tartozott, akik nem voltak „boldogtalanok”... Talán azért is, mert nem volt spekulatív alkat, — kielégítette és elfoglalta őt saját mestersége, amelynek titkait és törvényeit kevesen birtokolták és őrizték nála jobban és hívebben. E sorok írója pár hónappal halála előtt meglátogatta a művészt az éppen elkészült, gyönyörű zebegényi műteremben, ahol a festőállványon egy készülő temperafestményt látta. A szobabelsőséget ábrázoló képen szerepelt egy gyárilag készült, legegyszerűbb szék, amelyet hivatalokban s más helyeken gyakorta lehet látni. S a festőállványra szegezve — a kép mellett — ott volt egy tenyérnyi papírdarabon ennek a primitív kis bútordarabnak a vázlata... Ennyire gondos, lelkiismeretes művész volt. Szőnyi ekkor ön-kontrollal dolgozott, vigyázva, hogy a legkisebb henyesség se férközhessen be munkáiba.

Szőpen írja Végvári, a mester világszemléletéről szólván: „Feltétlenül a haladás híve volt, s művészete — minden rezignált vonása ellenére is — végső soron derűs és reményteli. Lelke legmélyén hitt az emberben, és igazságban, és nem utolsósorban hitt a szépség, a művészet megnemesítő és felmagasztosító hivatásában.” Mi a magunk részéről e szavakhoz csupán azt tennénk hozzá, hogy a mesternek az emberben, a művészetben és a haladásban való bizalma mély és szilárd keresztény hitén alapult, amely még olyan apró jelekben is megnyilvánult, hogy étkezés előtt — nem feltűnően — mindig keresztet vetett.

Szónyi sokra becsülte a technikai tudást, de a Rubens- és Benczúr-féle festőnél többre tartotta az olyan mestert, aki a csillogó festői megoldásoknál többet is tud adni. Kedves mesterei a Rembrandt-, Cézanne-, Ferenczy Károly-szerű, mély, tartalmas művészek voltak. Az volt a véleménye, hogy felesleges a művésznek lázas igyekezettel korszerűsége törekednie. Akinek van egyéni mondanivalója, s azt őszintén, mesterkedés nélkül fejezi ki, annak munkája sosem lesz korszerűtlen. Szónyit — aki évtizedeken keresztül volt főiskolai tanár — nagyon szerették tanítványai: (Stílus nyilván ezért is gyakorolt túl erős hatást sok önállótlanabb karakterű fiatal művészre.) Volt növendékei — így a Párizsba került, s ott neves absztrakt festővé vált Fiedler Ferenc — levelekkel, katalógusok, újságkivágások elküldésével gyakran felkeresték a távolból is Szónyit, aki ugyan — mint természetelvű festő — nem értett egyet a nonfiguratív művészettel, de az őszinte és belső szükségszerűségből fakadó kísérletezéseket és útkereséseket nem fogadta oly merev ellenségeséggel, mint néhány tanár-társa a főiskolán.

Azt vallotta, hogy a természet pusztá imitációja vagy az egész optikai kép visszaadása nem lehet célja a művészetnek, amely az *alakításnál* kezdődik. Munkái mindenkor a természeti látványból sarjadtak, — az volt a véleménye, hogy nem szabad a külvilág-adta élményeknek hátat fordítani, mert az élet, az intuitív módon megragadott és komprimált természet mindig újabb és újabb feladatok elé állítja a művészt, végnélküli bőséggel, kifogyhatatlanul térítve elébe a megoldandó problémákat. (Érdekes, hogy e gondolatok — amelyeket Szónyi írásban is kifejtett 1943-ban kiadott „Kép” című könyvecskéjében — mennyire megegyeznek Claudel szemléletével: „...létezik egy *poesis perennis*, amely... örökké ismétli a természet-szolgáltatta témákat, ahogyan azt liturgiánk teszi, amely nem fáraszt el, mint ahogyan nem fáraszt el az évszakok változásának a szemlélete sem.”)

Végvári Lajos könyve bizonyára újabb tiszteletet fog szerezni Szónyi Istvánnak, a bölcs emberi magatartású, kiváló művésznek, aki érzelmeit és mondanivalóit egyetemes érvénnyel tudta megfogalmazni, — helyet biztosítva magának a magyar és az európai művészet jelentős egyéniségeinek meg nem szakadó láncolatában.

Gyergyai Albert, a művészeti író. A magyar irodalmi élet az elmúlt hetekben köszöntötte a hetven esztendő *Gyergyai Albert* professzort, a tudós irodalomtörténest és ragyogó tollú esszeistát, Flaubert, Proust, Gide, Cocteau, Camus s más kiváló francia prózairók nagyszerű tolmácsát, aki — a francia klasszikus és kortárs íróknak szentelt sok-sok tanulmánya mellett — a magyar irodalom néhány prominens alakjáról is (Ambrus Zoltán, Füst Milán, Kassák Lajos) remekművű arcképeket rajzolt.

Gyergyai Albert üdvözlőjéhez a művészeti irodalomnak is illik csatlakoznia, hiszen *Francia művészet a Szépművészeti Múzeumban* című kis munkája (Bp., 1947. magyar és francia szöveggel) a budapesti Múzeum 19. és 20. századi francia múkincseinek ékesszóló és avatott kommentárja, s amely — lévén hogy szerzője elsősorban irodalomtudós — a festészet és szépirodalom közötti kölcsönhatások és rokonságok (Baudelaire és Manet; Proust hőse, Elstir és Monet stb.), de méginkább a magyar és francia piktúra közötti kapcsolatok finom kitapintása tekintetében kiváltképp gazdag. S emlékezzünk Gyergvainak a *Magyar Művészet* című folyóirat 1948. évi 6. számában megjelent, a párizsi Musée d'Art Moderne-nel foglalkozó cikkére is, amely — polemizálva *Hatvány* Ferencsel — hitet tesz „a mai képzőművészetnek legbátrabb erőfeszítése”: Rouault, Chagall, Picasso, Dufy, Braque művészete mellett... Bár Gyergyai műkritikai írásainak száma nem nagy (említsük azonban még meg a sokoldalú *Kozma* Lajosról szóló megemlékezését), de ezek a magyar képzőművészeti irodalomnak legrangosabb és legemlékezetesebb termékei közé tartoznak.

Oltványi Imre (1893—1963). Januárban elhunyt *Oltványi Imre*, művészeti irodalmunk jeles és érdemes művelője. Jogi és bölcsészeti tanulmányok után a pénzügyi életben helyezkedett el, azonban ami őt igazán vonzotta: az a műkritika, mesterek és művek elemzése volt, ezen belül pedig a két háború közötti időszak modern magyar művészetének bemutatása, megértése, elfogadta-

tása. Egymás után írta tanulmányait *Ferenczy* Noémiről, *Szőnyről*, *Berény Róbert*ről, *Bernáth Aurélról*, *Diener-Dénes* Rudolfról, *Vilt Tiborról* s más akkori kiváló művészeinkről, akik új nyelvezetet, új ábrázolásmódot hoztak felépésükkor. Nagy érdeme Oltványinak, hogy *Derkovits Gyuláról* — pár héttel a művész halála után — már önálló kötetet publikált; ő a szerzője az első *Egry*-monográfiának is. Vezető szerepet játszott a KÜT művészcsoporthoz és a Szinyei Társasághoz, szerkesztette az *Ars Hungarica* könyvsorozatát és pár évig a Magyar Művészet című szemlét, — mindezek miatt a szerkesztői tehetlenség és megrekedt konzervativizmus, valamint a politikai jobboldaliság képviselői sokszor és hevesen támadták őt és körét. Az igaz ügyért folytatott „rég jó verekedésekre” (mint egy levelében írta) évtizedek múltán is büszkén gondolt vissza, tudva, hogy mostoha időkben tanúsított helytállásával az új magyar kultúrát és a jövőt szolgálta. Kisebb igényű cikkei, recenziói is példaszerűek: egyikben a giccs kérdéséről mondotta el figyelemreméltó gondolatait, másikban *Genthon* István kitűnő könyvét ismertette nagy hozzáértéssel, harmadikban egy, a hivatalos hómani kultúrpolitikát és a faji mithoszt képviselő műtörténész könyvét, szedte ízekre ragyogó logikával és metsző gúnnyal.

A felszabadulás után tevékenyen részt vett a politikai életben (egy ideig miniszterként). Ettől kezdve megtrikáltak művészeti publikációi, amelyek között legutolsó a *Szőnyi* István halála alkalmából írott, megindult hangú visszaemlékezés volt. Öreg korában nem vesztette el érdeklődését a magyar művészet újabb hajtásai iránt, — mint ezt egy 1955-ös levél mondatai mutatják: „Nagy örömmel látom, hogy az ifjú nemzedék nem marad a Gresham-generáció mögött. Pompás tehetségek vannak közöttük; egyikük-másikuk messze túl van azon, amit ígéretnek szoktak nevezni: Csernus Tibor, Miskolczi, Szinte stb. Vessétek ifjúi szemeteket rájuk, nagy örömetök lesz még bennük.” Elete vége felé látása megromlott, szivbántalmi és súlyosbodtak, — ekkor a muzsika és a zenei irodalom vigasztalta. (*Prokofjev* önéletrajzát és *Honegger* „Zeneszerző vagyok” című könyvét le is fordította.) Egy múlt év őszén kelt levelében ezt említi: „Most *Georges Duhamel La musique consolatrice* című meghatón őszinte könyvének fordítását iparkodom befejezni.”

Oltványi Imre választékos ízlésű műgyűjtő is volt, — legszebb műtárgyait azonban — reá jellemző önzetlen gesztussal — a bajai múzeumnak ajándékozta, amikor meghallotta 1935-ben, hogy Baján múzeumalapítási tervekkel foglalkoznak. (Családi szálak fűzték őt Baja városához.) Egy évvel később meg is nyílt a Türr István nevét viselő bajai múzeum az ő jóvoltából. Adománya mintegy ötven darabból álló kép- és szoborgyűjtemény volt: Amos Imre, Barcsay, Czóbel, Boldizsár István, Egry, Kmetty, Márffy, Szőnyi, Czigány Dezső, Ligeti Miklós, Medgyessy, Csorba Géza s mások válogatott alkotásai. Ugyanakkor művész-barátait is megkérte, hogy adjanak Bajára ajándék-műveket. Baja városa mint múzeuma alapítóját gyászolta meg Oltványi Imrét, s a közeljövőben az általa adományozott művekből „Oltványi- emlékkiállítás”-t szándékozik rendezni a dunaparti város múzeuma.

Kondor Béla kiállítása. 1960-ban megrendezett budapesti kiállításának érett, a reveláció erejével ható képei, az országos tárlatokon fel-felbukkanó s a középszerű művek tömegétől elkedvetlenedett nézőt felvillanyozó munkái, — az „Ébredő Afrika” című versantológiához, valamint Dürrenmatt, Ramuz, Hemingway, Guevara, Ljev Tolsztoj, Karinthy Frigyes könyveikhez készített jobbnál jobb illusztráció alapján legkülönb, legelső mai festőink és grafikusaink sorában tartjuk számon a harminckét esztendőes *Kondor* Bélát, akinek egy sorozat metszetét tavaly az amerikai Miami múzeumában is bemutatták.

Januári kamarakiállításán — a Fiatal Művészek Klubjában — két olajfestményét és mintegy húsz monotípiáját (egyetlen példányban készülő nyomat) láttuk. Bár ez a kis kiállítás nem lépett fel olyan ígérennyel, hogy Kondornak az elmúlt két-három év folyamán kifejtett munkálkodásáról teljes képet adjon, — mégis alkalmas arra, hogy művészetéről néhány megjegyzést tegyünk. Megállapítható mindenekelött ezekből a néhány tenyérnyi munkákból is, hogy Kondor Béla egy teljesen önálló művészi arculatú egyéniség, aki nem-

csak szűkebb értelemben vett kortársai: a fiatal művészek között, de az egész mai magyar festő- és rajzművészetben is nagyon tekintélyes helyet tölt be. Művészete magába szívta a hagyományból, a művészettörténetből mindazt (középkori művészet, Klee stb.), ami az ő szellemi alkata számára értékesíthető volt, de ezeknek az elemeknek, impulzusoknak, hatásoknak feldolgozása nála úgy ment végbe, hogy a kész mű nem kül- vagy belföldi, régi vagy új stílusáramlatok átvétele lett, hanem: *teremtés*. Kondor — bár még fiatal ember — már most is joggal elmondhatja az angol festővel, Constable-lel az önértékes szavakat: „Am vélekedjenek mások művészetem felől úgy, ahogy nekik éppen tetszik, én egyet tudok: azt, hogy amit alkottam, az egyedül az enyém.”

Alkotásai jelképeket hordoznak, és sokszor metafizikai háttérűek, — így természetesen befogadásukhoz is elmélyedés kell. De hiszen már Anselm Feuerbach, a múlt századi német festő is megmondotta, hogy a műalkotásom és a nézőn kívül kell még valami, hogy a kontaktus, a művészi élmény létrejöhön: *egy szék*, amelyre a szemlélő leüljön szemközt a művel, s így barát-közön-ismerkedjen vele, — így hatoljon be annak belvilágába.

Értékes, humanus és etikai felelősséget hordozó művészet Kondor Béláé, mert újszerű látomásai a modern ember lelkének belső drámáját sejtetik, — mert alkotásai (amelyek a gáncsolhatatlan mesterségbeli felkészültség vértetében jelennek meg) teljes lelki koncentrációjával, az elhivatott, igaz művész komolyságával keresik a választ zaklatott korunk és embervoltunk nagy kérdéseire. (Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Debussy-emlékhangverseny.) Ha kissé megkésve, de végre a magyar zenei élet is bekapcsolódott a világszerte megtartott Debussy-ünnepségek sorába. Száz, pontosabban százegy éve született (1862-ben), de már életében is úgy tekintettek rá, mint a zene nagy reformátórára: merész harmóniáit tehetséges és tehetségesen tanítványok, a debussy-anusok serege ismételte únos-úntalan, nevével és elveivel a futuristák kacérkodtak, ő maga pedig visszahúzódva egy újfajta etikai és zenei magatartás megvalósításán fáradozott.

„Debussy volt korunk legnagyobb komponistája... eddig sohasem ismert utakon járt és új művészi lehetőséget adott pályafutásán.” Bartók Béla — aki maga is továbbfejlesztette ezeket az új lehetőségeket — nem dobálódzott az ilyen elismerő jellemzésekkel. Valószínűleg a saját előképét is ünnepelte a francia mesterben, akinek „melodikájában bizonyos pentatonikus fordulatókat figyelhetünk meg, melyek a régi magyar s főleg a székely népdalokban is megvannak.” Még valószínűbb, hogy Bartókot Debussy eszményített világlátása is megragadta, Mert akárcsak Monet korszaknyitó képén (Impressziók), Debussy zenéjében is felismerni a valóságot, igaz, átszűrve, egyéni optikával, de ki tagadná a költő és művész azon jogát, hogy a köznapi világlátáson felülemelkedve átérezze a természet lüktető ritmusát. Debussynél ugyanis ez a lényeg! A Nocturnes (a hangverseny első részének műsorszáma) programjában ő maga állítja szembe az ég örök mozdulatlanságát és a felhők vándorlását (Felhők); a második darabban (Ünnepek) pedig a légkör mozgását, táncoló ritmusát és fényhatásait az ünnep méltóságosan áradó hullámzásával. Aztán tágitja a képet s a Szirének című záró darabban a tenger végtelen ritmusa árad felénk; mely fölött lassan elenyészik a szirének éneke. — Mindez lehet valóság. Csak nem a teljes világkép, hanem annak hol egyik, hol másik aspektusa villan meg előttünk, látszólag mindig befejezetten, mindig tökéletesen, hiszen a zenei impresszionizmus nem ismeri az anyaggal való küzdelem heroizmusát...

Eppen ez a gátlástalanul áradó poézis teszi lenyűgözővé a Szent Sebestyén vértanúsága című misztériumjátékot, melyet D'Annunzio szövege nyomán készítet Debussy. Nem a Krisztusért való átlényegülés belső drámáját állítja elének, hanem kívülről, epikusan végigvezet a csodák során, amelyek Sebestyénből Szent Sebestyént faragtak. S Debussy mestere ennek a zenei epikának, hiszen ahogy Sebestyén nyíla kiröppent a földi vonzás törvényeiből, az ő zenéje is úgy tört egyre magasabbra, mindig a fény felé.

Egy ponton azonban hirtelen megváltozik a mű belső dinamizmusa. Sebestyén a babérfához kötve, a „szent szeretet paroxizmusában” arra buzdítja társait, hogy pontosan célozzanak a halálos nyilvesszövel. S közben a túlvilág impresszióiból egyszerre realitás lesz: a boldog lelkek karának himnusza köszönti az új szentet. — Már a cselekmény e rövid összefoglalásából is érezni, hogy Debussy itt többet akart és tudott kifejezni, mint bármelyik más művében. „A hit — mondja —, melyet zeném kifejez, az enyém és teljes őszinteséggel énekel.”

Az ünnepi hangversenyt az Amerikában nagy sikerrel szerepelt Ferencsik János vezényelte. Törött karja gipszben volt, ám így is összefogta a teljes apparátust s ura maradt elképzeléseinek, melyek híven idézték fel Debussy költőiségét. A Szirének című darabban a Budapesti Kórus női kara teljesen elhibázott jelfogásban énekelt, viszont annál nagyobb és megérdemeltebb sikerre volt a teljes kórusnak a Szent Sebestyén vértanúságában. A szólisták ki elégtő teljesítményt nyújtottak: kiemelkedően szép orgánummal mondotta el a prózai szöveget Básti Lajos. Birkás Lilian komoly indiszpozícióval küzdött, kérdés azonban, hogy egyáltalán neki való-e hasonló szerep. A Magyar Rádió és Televízió Szimfónikus Zenekara mindvégig kiválóan muzsikált.

(A Bécsi Szimfónikusok vendégszereplése.) Wolfgang Sawallisch vezényletével két hangversenyt adott a Bécsi Szimfónikusok együttese. Mindkettő azt bizonyította, hogy Bécsben is egyre inkább előtérbe kerül az ún. objektív előadásmód. S őszinte fájdalommal kell megállapítanunk, hogy a zene belső tartalma és dialektikája is nagyon sokat vesztett ezáltal. Az V. szimfóniáról pl. E. T. A. Hoffmann az alábbi jellemzést adja: „Beethoven lelkébe mélyen beleágyazva él a zene romantikája, melyet magasfokú zsenialitással és átgondoltsággal érvényesít műveiben. Sohasem éreztem ezt világosabban, mint a szóbanlévő szimfónia esetében, amely Beethovennek ezt a romantikáját minden más művénél beszédesebben tárja elénk és a hallgatót ellenállhatatlanul magával ragadja a végtelenség csodálatos szellembirodalmába”. A Bécsi Szimfónikusok előadásából éppen a végtelen távlatokat hiányoltuk s azt az elsőprő lendületet, amely Lesueurból, Berlioz tanárából ezt a tolsztoji felkiáltást szalta elő: Ilyen zenét nem szabad írni!

Maga az együttes pedig — kivált a fajúvósok — egészen kiváló. S ahol átforrósítja őket a zene lendülete, kivételes élménnyel ajándékozzák meg hallgatóikat. Most is így történt: második hangversenyükön nagyszerűen játszották Csajkovszkij Pathetikus (VI.) szimfóniáját. A „Pathetikus” elnevezés Mogyesztól, a zeneköltő testvérétől származik, aki először érezte meg, hogy ez a szimfónia az élettől való búcsúzás szenvedésének programját hordozza. Ugyanakkor azonban — az első tétel közép részében — felejthetetlen emléket állít az emberi lét egyik alapelemének, a folytonos küzdelemnek. Talán éppen a két gondolat drámai kavargása és összeütköztetése emeli olyan magasra Csajkovszkij művét. „Ez a legjobb művem” — mondotta róla és a bemutató után két héttel már halott volt. Akkor értette csak meg a közönség is, hogy valóban búcsúzásnak szánta. Két héttel később, amikor Napravnyik ismét előadta, mindenki felállva hallgatta az utolsó tételt, a zeneköltő végrendeletét. — Vendégeink előadásában is tökéletesen érvényesült a betetőzés nagyszerűsége és fájdalma. Mi pedig egyszeriben megértettük, miért tartják a Bécsi Szimfónikusokat a világ egyik jelentős együttesének. Csupán azt sajnáljuk, hogy nem modern darabbal mutatkoztak be, hiszen tudomásunk szerint korunk zenéje az ő legsajátabb előadási területük.

(Dőry Dénes és Stephen Kovács a M. A. V. Szimfónikusokkal.) Dőry Dénes, a fiatal karmestergeneráció egyik igéretes tagja ugyancsak komoly feladatot vállalt, amikor egy műsorban elvezényelte Bach h-moll szvitjét, Beethoven Esz-dúr zongoraversenyét és Brahms II. szimfóniáját. Már a Bach-műben láttuk azonban, hogy nemcsak a műsor komoly, hanem a karmester is lelkiismeretesen, komolyan vette dolgát. Láthatóan tanulmányozta a szvit-műfajt, s ennek tulajdoníthatjuk, hogy mindegyik tétel a „helyén volt” s ugyanakkor érzékletes képet kaptunk a bachi derúról is — lévén a h-moll

szvit a kötheni időszak terméke. A fuvolaszóval komoly elismerést keltett Szarka József.

Beethoven versenyművében Stephen Kovács, amerikai hazánkfia mutatkozott be — rendkívüli sikerrel. Nem idegenkedik a külsőségektől, szeretet a közönség idegeivel játszani, ám ugyanakkor kiváló mestere is hangszerének. A rondóba való átvezetés lehelletszerű finomsága a legkiválóbbak tolmácsolásával is állná az összehasonlítást. A zenekari kíséret itt kissé bátortalan, halvány volt, nem érte el a vendégművész színvonalát.

Brahms II. szimfóniája ugyancsak emlékezetes élményünk marad. Talán kissé visszafogottabb volt a szimfónia derűs alaphangja, ám ezért kárpótolt a brahmsi heroizmus kemény hangsúlyozása. Döry Dénes itt nyújtotta a legjobb teljesítményt s ha kissé gazdaságosabban bánik eszközeivel s balkezeivel érzékletesebben adagozza a hangszíneket, bizonyára még további szép fejlődés előtt áll. (Rónay László)

EGY CSEPP MÉZ. Megvallom őszintén, nem lelkesedem a megfilmesített színdarabokért. Valahogy mindig kényszermegoldásnak éreztem kissé, amolyan „jobb híján” esetnek, avagy az a gyanú lopakodott belém, hogy egy rókáról két bőrt akarnak lehúzni az élelmes üzletemberek. A dráma, a színpadi játék és a film merőben más műfajok. A film története reális környezetben játszódik és nem díszletek között, így más játékművel, nagyobb cselekményességet követel s ezért rendszerint arra csábítja a rendezőket, hogy a darab költőiségének, belső finomságának rovására tegyenek engedelményeket... Így történt ez legutóbb például a *Pillantás a hídról* esetében is, ahol a rendező megváltoztatta a dráma struktúráját és helyette nem tudott adni semmi olyan lényeges többletet, ami a darabot a néző lelkéhez közelebb hozta volna. Egyes érzelmeim azonban elfelejtettek berzenkedni, amikor az *Egy csepp méz* című angol film előadása után elhagytam a nézőteret, kénytelen voltam elismerően megállapítani: a műfajváltás ezúttal sikerült. Hogy mi ennek a titka? Nos, erre nehéz volna egyetlen mondattal válaszolni, mégis azt hiszem, közel járunk az igazsághoz, ha megállapítjuk: a rendezőnek nemcsak értenie, appericipálnia kell a darab mondanivalóját, hanem valami módon rá is kell éreznie szemlére, szavakban ki sem fejezhető belső vibrációjára.

Shelagh Delaney színdarabjának igazi megértéséhez bizony nagy mértékben hozzájárul a „reális környezet”, az, amit díszletek nem is fejezhetnek ki kellőképpen. Jelen esetben ugyanis az angol kisváros periferiája, a számunkra szinte teljesen ismeretlen és így elképzelhetetlen „couleur locale” annyira determinál, annyi hangulati elemet tartalmaz, itt annyira nem hagyatkozhatunk saját fantáziánkra, hogy a filmszerűség mondhatni revelál, vezetőnké válik. Ki kell itt emelnünk az operatőr érdemét is, aki ragyogó felvételekkel festi alá az eseményeket anélkül, hogy fotói öncélúvá válnának, hogy „panorámát” akarnak adni.

Igen, ez a környezet számunkra merőben idegen. Más, mint a mi külvárosaink sivatari, ez nem Angyalföld és nem is Valéria-telep, Angol kisvárosi periféria. Olyan, amilyen. Ez a milió, ahol egy öregedő bár-énekesnő és kamaszlánya laknak együtt, korántsem az az otthon, amely csak valamiben is hasonlítana ahhoz, amit mi, keresztények családi hajléknak tekintünk. Mégis reális, mert van ilyen és ezt eleve tudomásul kell vennünk. Mint ahogy azt is, hogy van ilyen életforma. Bármennyire riasztó is a mi számunkra, fejünket azért mégsem fordíthatjuk félre utálkozva vagy háborogva. Mert a keresztény ember szemlélete nem lehet steril, a humánus, a jót, a szépet kell keresnie és meg kell találnia ebben a szennycsatornában is. Az író, a rendező is ezt teszi, erre világít rá... Ezzel a kis elmefuttatással ugyan elébe vágtam mondandómnak, ám kénytelen voltam ezt tenni, a jobb érthetőség, a hozzáállás helyes irányba fordítása végett.

Külvárosi lumpenproletár-történet pereg le előttünk a váznon, egy szerencsétlen kamaszlány szívbemarkoló históriája. Ennek a lánynak merő epe az élete. Anyja olyan távol áll az édesanya eszményi és annyira szeretett fogalmától, képétől, mint valami nagyon távoli, elátkozott csillagzat. Ez a két nő lény inkább gyűlöli, mint szereti egymást, kettejük kapcsolata nem több va-

lami ösztönös, szinte állati ragaszkodásnál. Jo, a leány, minden rezdülésében érzi és minden kis fintorával élénken érzékelteti, hogy nyűg az anyja nyakán. Mégis tapad hozzá, akár egy kis szárnalmas féreg, mert hiszen védtelen, egy-szál-egyedül áll a kegyetlen életben; a világon senki más nem törődne vele — még ennyire sem.

Ebbe a tömény keserűségbe cseppent mézet egy különös, inkább csak alkalom adta fellángolásnak mondható szerelem. Egy nagyon fiatal, még majdnem siheder néger hajószakács a partner. De szíve van! Kedves ehhez az esetlen, csupa kéz-láb tacskóhoz, ehhez a csúnyácska lópvirághoz. Mintha két kivért, kócos kóborkutyus találkozna egy rút, külvárosi utcasarkon. Egy darabig együtt viháncolnak, játszadoznak, addig, amíg a fekete tengerészt nyakörvön nem ragadja gazdája, az élet. Jora egyszeriben rászakad az egyedüliség. Anyja férjhezment, a tengerész elhagyta s ebben a végtelen dezo!átságában döbben arra, hogy gyermeke lesz. Gyermeke lesz, akit minden áron világra akar hozni.

És akkor a véletlen újra gondoskodik arról, hogy társra találjon. Mellé sodródik egy nálánál is furcsább valaki, egy beteges hajlamú kamasz, egy félig-meddig férfitestbe bújtatott nő. Gondozójává lesz, ragaszkodó „nővérém”. Kihart mellette mindaddig, amíg a lány könnyelmű anyja vissza nem költözték, amíg tehát szükség van reá.

Ebből is látható, hogy a darab inkább belső történések sorozata, mint eslekményes történet. Szinte csábít a hamisításra, adalékok beiktatására. A rendező, *Tony Richardson* azonban mindvégig ellenáll ennek az olcsó lehetőségnek. A ferdült lélek labirintusait járja lencséjével, a félelmek széljajos, sötét sikátorait, ahol fenyegető árnyak surrannak a dohos kapualjak alá, ahol nyúlós szenny csorog a macskaköveken s minduntalan megbicskallik a menekülő bokkája. Kitapogatja felvevőgépe az egyedüliség fojtogató iszonyát, élénk vetíti a málló vakolat reménytelen, puha pergését, a dísztelen falak bőrtön-éjszakáit. Belülről fényképez, az embert, a csaknem állati szinten vergődő lelkes lényt ábrázolja, aki ebben a szörnyű mocsárvilágban is meglel valamit, a teljesebb élet pislákoló örömét, a könnyeken átvibráló téveteg mosolyt, egy csepp mézet a keserűség tengerében.

Ez a nemes szándék, ez a realitásokon alapuló parafrázis teszi művészivé, maradandó élménnyé a filmet. Mégis igazságtalanok lennénk ezúttal, ha megtagadnánk az elismerést, az elemző dicsőretet a főszereplőktől, a Jot alakító *Rita Tushingham*tól és a Geoffreyt játszó *Murray Melvint*ől. Tennünk kell ezt azért is, mert embert hitelesen csak ember, nagyszerű művész ábrázolhat.

Kettejük közül kétségen kívül *Rita Tushinghamé* a nagyobb teljesítmény. Megdöbbenő a csúnysága! De még megdöbbenőbb, hogy ez a csúnya arcocská milyen valószínűtlenül meg tud szépülni. Valami belső ragyogás, gyermeki tisztaság fénye ömlik el vonásain egyes pillanatokban. Érződik rajta a méz édessége, az egyszerű öröm vagy áhítat őszinte lobogása. Szívfacsaró élményt nyújt kedveske fintora s azután arcvonásainak virágba pompázása, amikor Geoffreynek odaveti: „Rugott... rugott a gyerek”...

Murray Melvin méltó partnere ennek a nagyszerű színésznőnek. Eszközeiben végtelenül mértéktartó, *Geoffrey* beteg hajlamának inkább a tragikus oldalát ábrázolja, mint groteskségét. Rendkívül szimpatikus figurát épít ebből a szerepből, szinte süt belőle a jóság, a szeretetre szomjazás, a megváltottság igénye.

Kettejük érdeme, hogy a végjelenet finom líraisága kifejezésre jut. Jo meggyújt egy csillagszórót az udvaron, körülötte gyermekek viháncolnak, *Geoffrey* egy lépcső alá húzódva lesi. Érezni, hogy életük összekapcsolódott, a búcsú nem végleges, majd minden jóra fordul. Jonak azonban előbb teljesítenie kell még állapotbeli kötelességét, világra kell hoznia gyermekét, majd csak azután...

Nagyon szép film. Nemcsak művészi és megrendítő, hanem tanulságos is. Megtanít arra, hogy nemcsak a „mit” a fontos, hanem a „hogyan” is. És ebben rejlik minden igaz művészet titka: Jót és jól... (*Bittei Lajos*)

UJABB ADATOK GASPARCH KILITRŐL. 1853. szeptember 2-án hajnalban a Pozsony alatti réten kivégzési négszögbe állott fel a „Hoch und Deutsche Meister” osztrák gyalogezred százada. Nem sokkal később ágyúkat vontattak a helyszínre, s csövüket fenyegetően rásegezték a négszög körül álló hallgatag pozsonyi polgárokra. Kivégzéshez készülődött az osztrák helyőrség. A bitófa elé egy ferencrendi szerzetes állott megbilincselte kézzel, s máris felhangzott a hadbíró százados ítélete: „Gasparich Márk, 53 éves cirkölyai (a mai Drávaegyház) születésű volt ferencrendi szerzetes a bécsi császári és királyi haditörvényszék által hozott ítélet erejénél fogva felségárulás és Mazzini felségárulóval bűnrészeség miatt kötél általi halálra ítéltetett, amely ítélet rajta ezennel végre fog hajtatni!” Ki is végezték a halálraítéltet.

Azóta eltelt egy évszázad és a legújabbban feltárt levéltári nyomokból végre pontosan megtudhattuk, miért kellett meghalnia Gasparich Márknak, szerzetesi nevén Kilitnek. A történeti irodalom ugyan előtte sem bánt mostohán személyével. Több monográfiában megemlékeztek tudásaink a szabadságharc idején betöltött szerepéről, csak valahogyan — a dokumentumok ismerete hiányában — mindig úgy állították be, mint aki bosszúnak, vagy igazságügyi tévedésnek esett áldozatul. Nyilván azért, mert akkoriban még senki sem dolgozta fel a hadbírósaági ítélet aktáit, senki nem tanulmányozta behatóan az abszolutizmus korának függetlenségi mozgalmait. Ma viszont már tudjuk, hogy Gasparich Márk nagyon is odaállt a szabadságért, a nemzeti függetlenségért küzdők oldalára. Ezen túlmenően Gasparich társadalmi forradalmár is volt. Magáévá tette a Marx előtti szocialista tanokat s következetesen küzdött az akkor még utópisztikus szocializmus eszméinek megvalósításáért.

Gasparich Márk 1810 április 7-én született. Szülei szegénysorsú horvát földművesek voltak. Alig 17 éves korában belépett Szent Ferenc rendjébe. 1833-ban szentelték pappá. Több évig hitszónok és nevelő volt, míg Pestre került. Az 1838-as pesti árvíz után egyházi beszédei szemet szúrtak a helytartónak, aki leiratban utasította a tartományfőnököt, hogy helyeztesse el a veszedelmes papot, mert „inkább hirdeti a nacionalizmust, mint a megfeszítet Krisztust”. Gasparich ezeket a beszédeit a Pozsony melletti Szent-Antalban sajtó alá is rendezte, majd egy évvel később politikai elveit nyomatta ki. 1847-ben hazatért szülőfalujába és itt érték a szabadságharc eseményei. „Első perctől kezdve — mondta róla később egyik vádlója — Kossuth ügyének leglelkesebb agitátora és a trón kérlelhetetlen ellensége volt.” Még a szabadságharc kitörése előtt vasárnaponként templomról templomra járva ismertette a magyar és horvát parasztoknak a szabadelvű törvényhozás jobbágyfelszabadító törvényeit. Amikor azután *Jellasics* támadásáról értesült, egyaránt harcba hívta a horvátokat és magyarokat. Neki köszönhető, hogy megyéjéből egyetlen délszláv nemzetiségű sem csatlakozott a Habsburg-párthoz, hanem ellenkezően, mindannyian fegyvert fogtak a Gasparich által szervezett megyei nemzetiségben és még a pákozdi csatából is kivették a részüket. Gasparich később belépett *Perczel* tábornok hadtestébe, mint tábóri lelkész s előbb hadnagy, majd századosi rendfokozatot nyert *Bem* tábornoktól. Hősiességével kitűnt a szent-tamási ostromnál. A szabadságharc egyik krónikása ezeket írja róla: „Az egész tábor a maga rendbeszédése és halottainak eltakarításával foglalkozik... Gasparich Kilit ékes beszédeket tart a halottak sírhalmainál, mire az arckok elkomorlyodnak, szelíd könnyözön patakzik a vitézek szemeiből, magásra emelik kezeiket és hangos imát mondanak a tábóri lelkész után. Perczel ezután szállására rendelvén a nap hőseit, köszönetet mond mindnyájuknak egyenként nemes fölázdozásaikért s jutalmakat osztogat a jelesebbeknek.” Gasparich mint honvédszázados-lelkész keresztrel és karddal harcolt a nemzeti függetlenség ügyéért, egészen a világségi fegyverletételéig.

Életrajzírói megállapítják róla, hogy a kapituláció után ama kevesek közé tartozott, akik nem hagyták el az országot, de tovább küzdöttek a nemzet szabadságáért. Titkos úton útlevevényomtatványokat szerzett, azokat Hetessy, Farkas majd Vörös álnevekre állíttotta ki és fél éves bolyongás után Pesten telepedett le. Ez a pár hónap különös jelentőséggel bírt további életében. Megismerkedett *Simonyi* Antal festőművésszel, aki Franciaországban járva olvasta

az utópista szocialisták műveit. Gasparich később a hadbírótság előtt elmondta, hogy ő már 1847-ben ismerte *Fourier* és a többi szocialista gondolkodó tanait, de Simónival való barátsága és hosszas vitái tették meggyőződéses szocialistává. Ebben az időben, amikor még *Marx* tételeit csak Nyugat-Európában ismerték, *Fourier* eszméi számítottak Magyarországon a leghaladóbbaknak. Gasparich *Fourier* tanítását összekapcsolta Magyarország viszonyaival. Meggyőződése volt, hogy a fennálló önkényuralom és politikai reakciói megdöntése az első lépés ahhoz, hogy a szocialista eszmék győzelemre juthassanak. „Simónyi békés és törvényes úton képzelte a szocializmus megvalósítását — mondta a bíróság előtt, — az én nézetem azonban az volt és ma is az, hogy ez csak forradalmi úton lehetséges. A jelenlegi rendszer a népek jólétével és a természetes emberi jogokkal ellenkezik, azokkal össze nem egyeztethető, szerintem tehát általános felkelést kell ellene szervezni, s kerüljön bármennyi vérbe, a rendszernek véget kell vetni!”

Gasparich előbb az abszolutizmus ellen kívánta a nemzet erőit összefogni, és csak a függetlenség győzelme után akarta a társadalmi haladáshoz szükséges lépéseket megtéetni. Szocialista elveiből külpolitikai következtetéseket is leszűrt. Kimondta, hogy szükséges a közép-európai elnyomott népek testvéri összefogása annak után is, amikor már megszabadultak a Habsburg monarchia igájától. Nagyszabású tervében javasolta — még *Kossuth* előtt, — hogy a nemzetiségek felszabadulásuk után ne szakadjanak el egymástól „mert egyenként védtelenek maradnak, hanem lépjenek egymással szoros szövetségre, közösen oldják meg a társadalmi problémákat, s együttesen védekezzenek a támadó osztrák imperializmus ellen.

Gasparich politikai céljait úgy látta megvalósíthatónak, ha együttműködik az ország különböző részein titokban szervezkedő szabadságharcosokkal. Így került össze a *Kossuth* emigráció szervezetével, a *Makk—Jubál*-féle szervezkedéssel, a *Mazzini* orientációval. Állítólag még *Rózsa Sándorral* is tárgyalt. Kezdetben volt tábornoka, az emigrációban élő *Perczel Mór* küldött számára utasításokat, hogy szervezze hálózatba az egykori hadtestének katonáit. 1852. februárjában *Kossuth* titkos futárjai — többek között a legendás *Figyelmessy* ezredes — felkeresték, s összhangban a felkelést előkészítő „Pesti Bizottsággal” meghagyták neki, hogy utazzék Horvátországba, Baranya, Tolna, Somogy és Zala vármegyéikbe, s ott szervezze meg a fegyveres felkelést. *Gasparich* örömmel vállalta a cseppet sem veszélytelen feladatot és érintkezésbe lépett *Ajér Mihály* honvédelezéssel. Beavatta titkaiba *Varga Istvánt* is, aki „lánglelkű hazafinak” mondotta magát, de ekkor már az osztrák titkos rendőrség ügynöke volt s mindenről azonnal jelentést tett. (*Varga* árulta el a *Korona* rejtkehelyét is az osztrákoknak.) Így azután *Gasparichot*, mielőtt elindult volna, 1852. február 9-én Gyöngyösön letartóztatták. Nemsokára további négy társa került az Újépületbe.

Több hónapig tartó kihallgatása alatt *Gasparich* hősi módon viselkedett. Menteni igyekezett társait, a *Kossuth* családot, és azon volt, hogy tévútra vezesse a nyomozókat. Előbb a pesti, majd a bécsi haditörvényszék tárgyalja ügyét. A hadbírótság megállapította, hogy *Gasparich* tevékeny részt vállalt a *Kossuth* és *Mazzini* irányítása alatt álló európai forradalmi mozgalomban, *Kossuth* felkelési terveit támogatta és Magyarország függetlenségének kivására törekedett. Mivel a tárgyaláson kijelentette: „szocialista vagyok, még pedig *Fourier* elképzelése szerint”, ez csak megerősítette a feljelentőnek azt a jellemzését, hogy a „trón és a dinasztia kérlelhetetlen ellensége”. Amikor szembesítették a bűtő *Vargával*, így kiáltott fel: „No, ha árulók az én legmeghittebb barátaim is, akkor tovább én nem tagadok, bánjanak velem, amint tetszik, de én senkit el nem árulok!”

Végig megtartotta a szavát. Nem árult el senkit. Egy korabeli krónikás feljegyzése szerint az osztrákok elhíresztelték, hogy *Gasparich* hiúságból és dicsőségahajzásából követte el cselekedeteit, mert „forradalom sikerülte után vezéri állomást volt elfoglalandó: különösen a horvátokat és szalvonitákat szervezte és vezényelte volna”. Azzal is meggyanúsították, hogy ő buzdította fel *Libényi Jánost*, hogy kövessen el *Ferenc József* császár ellen merény-

letet. Ez természetesen légbőlkapott allítás volt, mert a merénylet az ő letartóztatása után egy évvel történt.

A bécsi haditörvényszék 1853. nyarán felségárulásért és a szabadságharc alatti tevékenységéért Gasparich Kilitet kötél által halálra ítélte. Négy társát — köztük egy asszonyt — öt évtől tizenöt évig terjedő „nehéz vasban töltendő várbörtönre” ítélték. Utolsó kívánsága az volt, hogy Magyarországon végezzék ki. Ezért szállították a pozsonyi Wasser kaszárnyába. Egy későbbi aulikus történetíró azt állította róla, hogy „bűnbánólag halt meg”. Az igazság azonban az, hogy — miként *Piry* Czirjék, a pozsonyi ferences rendház főnöke, és *Schimatius* atya, aki meggyöntatta, emlékezéseikben leírták, — Gasparich egyáltalán nem tört meg, hiszen ezekkel a szavakkal vett búcsút tőlük: „Bocsánatot kérek, hogy szomorúságot okoztam szerzetemnek, de az őszintén szeretett haza ügyében tett lépéseimet soha meg nem bántam, önmentségemre soha semmit vissza nem vontam!”

A szombathelyi püspök rendelkezésére kirekesztették a ferences rendből, elvették tőle a Kilit nevet és megfosztották papi rangjától. Mikor ezt vele közölték, akkor is kijelentette, hogy tetteit nem bánja meg. *Storteczky* kanonok papi deputációval ment *Ruckstuhl* tábornok elé, hogy Gasparich számára kegyelmet eszközöljenek ki. A térparancsnok azonban elutasította őket. Másnap Gasparich, amikor meglátta, hogy kivégzésére mennyi katonát és ágyút vonultatott ki a megszálló osztrák hadsereg, ezeket mondta: „Furcsa bátorság, amely a levél mozgásától is annyira fél, hogy csapatokat küld a zörgő csallit ellen.” Utolsó szavai ezek voltak: „Éljen! — Élni fog a haza!”

Rendtársai kérésére sem adták ki holttestét a kolostornak. Jeltelen sírja még ma is valahol a Pozsony alatti réten fekszik. Egy korabeli festmény maradt kivégzéséről, Csáktornyan ércszobor őrzi emlékét. (*Tálas Géza*)

JEGYZETLAPOK. (*A halhatatlanság útjai.*) A halhatatlanságnak nem csak egy útja van. És ki-ki úgy lesz halhatatlan, ahogyan tud.

1876-ban rendezték Párizsban az impresszionisták második kiállításukat. Többek között Monet, Pissaro, Sisley, Renoir. Egy akkor tekintélynek számító kritikus így írt róluk: „Összeállt itt öt-hat bolond, köztük egy nő is, és kiállították műveiket. Saját szememmel láttam, hogy támolyogtak a látogatók a nevetéstől a festmények előtt... Ezek az állítólagos művészek zendülőknék, impresszionistáknak nevezik magukat. Vesznek egy darab vásznat, hozzá festéket, ecsetet, találomra fölkennek néhány színpacnit és aláírják a nevüket.”

Ha ez a kritikus valami ilyenfélét írt volna: „Járom a termeket, nézem a képeket, s nem értem őket. Ezek a művészek olyasmit akarnak, amit én képtelen vagyok fölfogni. Idegenek tőlem, elutasítom őket. Nem helyeslem az irányukat. Majd az idő eldönti, mit érnek. Szerintem nem sokat, és zsákutcába viszik a művészetet.” Ha ilyenfélét írt volna, szerényen, becsületesen, akkor ma senki sem tartaná számon, legföljebb akadémikus szárazságú szakmunkák akadémikus pontosságú lábjegyzetei közt kapna másfél sort. Esetleg még egyet a névmutatóban.

Igy azonban nincs az az impresszionizmus történetével foglalkozó könyv, amely ne idézné, mint a kritikusai értetlenség és értetlen pökhendiség örök időkre szóló példáját.

Halhatatlan lett. (*r. gy.*)

Felelős kiadó: *Saad Béla.*

Főv. Nyomdaip. V. 5. 2274-63. — F. v.: Pege János